

Norrbottens
kulturmiljöprogram
2010-2020

Länsstyrelsen
Norrbotten

Innehåll

Norrbottens kulturmiljöprofil.....	3
Definitioner	3
Övergripande faktorer	3
Norrbottens kulturmiljöprofil	4
Sambandet mellan övergripande faktorer och kulturmiljöprofil.....	4
Rubrikerna 1-10.....	5
1. Före skriften	5
2. Samiska kulturmiljöer med variation och mångfald	5
3. Jordbruk från kust till fjäll.....	6
4. Jakt, fiske och sjöfart i kust och skärgård	6
5. Kyrkliga kulturmiljöer.....	6
6. Centralmakten	7
7. Tidiga gruvor och bruk.....	8
8. 1900-talets storskaliga industrier	8
9. Skogsbruk	9
10. Naturvetenskaplig forskning och turism.....	9
Den regionala visionen för kulturmiljövården i Norrbotten.....	10
Regionala mål för kulturmiljövården i Norrbotten	10
Sju övergripande regionala mål.....	10
Utgångspunkter för urval av kulturhistoriskt värdefulla miljöer.....	13
Kriterier för kulturhistoriskt värdefull miljö.....	13
Hur är det tänkt att kulturmiljöprogrammet ska fungera?	15
Definitioner	17
Läsanvisningar till katalogen över utpekade kulturmiljöer.....	19
Utpekade kulturmiljöer i Piteå kommun	20
Entré Jävre	21
Furunäset.....	24
Gråträsk	27
Hortlax	30
Infjärdensområdet	32
Jävre	35
Mellanboda.....	37
Norrfjärden	39
Piteå stad	41
Rosfors	45

Sikfors	47
Sjulsmark.....	50
Stenskar	53
Storribben - Svarthällan	55
Strömnäs.....	57
Torrbergstjärn	59
Öjebyn.....	61

Norrbotens kulturmiljöprofil

Definitioner

Med *kulturarv* menas både de synliga spår som finns i miljön och immateriella uttryck som traditioner, idéer och värderingar som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer. Vad som betraktas som kulturarv förändras över tiden och är ett uttryck för samhällets skiftande värderingar. Varje tid bildar sig en egen uppfattning om kulturarvets innehåll och betydelse.

Med *kulturmiljö* menas den av människan påverkade miljön som vittnar om historiska och geografiska sammanhang. Kulturmiljön är en viktig del av kulturarvet då den synliggör vår historia. De synliga spåren kan vara alltifrån bebyggelse och fornlämningar till stora landskapsavsnitt, som byar och odlingslandskap, städer och tätorter, industrilandskap eller skogsområden.

Landskapet är den gemensamma livsmiljön för människor, växter och djur. Det är ett resultat av samspelet mellan människa och miljö över tusentals år. Historien kan läsas i landskapet genom de mer eller mindre synliga spåren av det förflutna som finns överallt omkring oss, såväl i det öppna odlingslandskapet som i skogen eller mitt i storstaden. Även i det vi kallar vildmark finns spåren. Tidsdjupet är en viktig dimension i landskapet som bidrar till att skapa mening och sammanhang och berätta varför det ser ut som det gör idag. Landskapet ändrar utseende i takt med att samhället förändras. Åkrar växer igen, gränser flyttas, platser byter namn, tätorter växer, nya vägar byggs och hus rivs för att ge plats för annat.

För att kunna läsa historien i landskapet måste vi ha kunskap om *vilka historiska processer* som påverkat landskapet.

Övergripande faktorer

Några övergripande faktorer har påverkat Norrbottens utveckling genom tiderna och medverkat till att ge länets kulturmiljöprofil dess särprägel.

Norrbotens förhistoria har genom årtusendena påverkats av det *geografiska läget i norr*, inom det cirkumpolära området. Arkeologisk forskning visar på långväga kontakter i framförallt östvästlig riktning.

Landhöjningen har förändrat landskapet och dess förutsättningar alltsedan istiden. Den är en faktor som präglat områdets utveckling och gör det än idag.

Norrbotens län är ett *stort, vidsträckt område* som utgör ca 25 % av landet. Landskapets storskalighet, den glesa bebyggelsen och de stora avstånden har satt sin prägel på livet här.

Norrbotten har präglats av sitt geografiska läge i förhållande till centralmakten alltsedan tidig medeltid. Det har varit en avlägsen men *strategiskt viktig landsända* där både kyrkan och statsmakten har använt sig av särskilda verktyg för sin maktutövning.

Norrbottens kulturmiljöprofil

Norrbottens *kulturmiljöprofil* beskriver det som är karaktäristiskt för Norrbotten med historiska spår och sammanhang som kan avläsas i landskapet och bebyggelsen.

En *mångfald och variation* präglar det kulturarv som avtecknar sig i det varierande landskapet, från skärgårdens öar, längs älvdalarna, genom inlandets skogar och till fjällvärlden. Överallt finns mer eller mindre tydliga spår efter människorna som levt här under årtusendena före oss. De mångskiftande förutsättningarna har gett många olika uttryck för de näringar man levt av. Ortnamnen, bebyggelsen och landskapets nyttjande berättar om samisk, tornedalsfinsk och svensk kultur.

Jakt och fiske har varit de näringar som människorna levt av under större delen av förhistorisk tid. Under perioden järnålder - medeltid blev handeln allt viktigare och renskötseln uppkom. Den agrara bebyggelsen verkar ha två ursprung, dels ett i Tornedalen som kan spåras till 1000/1100- talet, dels ett sydligt vid Luleälvens mynning som dateras till 1200- talet. Fångstnäringarna fortsatte att spela en viktig roll och det har varit vanligt att man försörjt sig genom att *kombinera flera näringar*. I kustlandets rikaste bygder har jordbruket, som haft sin tyngdpunkt i boskapsskötseln, kompletterats med näringsfång, som jakt, fiske och handel. På samma sätt har samerna jagat, fiskat, handlat och drivit jordbruk vid sidan av renskötseln. Vilket näringsfång som dominerat har varierat över tid och mellan olika områden. Än idag har jakten och fisket en stor betydelse för livskvaliteten för många människor som lever här, men också som bas för turism.

Sambandet mellan övergripande faktorer och kulturmiljöprofil

Här beskrivs i en figur sambandet mellan de övergripande faktorerna som påverkat Norrbottens utveckling och länets kulturmiljöprofil.

Några övergripande faktorer som påverkat Norrbottens utveckling genom tiderna

- Geografiska läget i norr
- Strategiskt viktig landsända
- Stort vidsträckt område som utgör ca 25 % av Sverige
- Landhöjningens påverkan på landskapet

Norrbottens kulturmiljöprogram

Mångfald och variation präglar Norrbottens kulturarv

Under följande tio rubriker beskrivs Norrbottens kulturmiljöprofil närmare.

1. Före skriften
2. Samiska kulturmiljöer med variation och mångfald
3. Jordbruk från kust till fjäll
4. Jakt, fiske och sjöfart i kust och skärgård
5. Kyrkliga kulturmiljöer
6. Centralmaktens intressen
7. Tidiga gruvor och bruk
8. 1900- talets storskaliga industrier
9. Skogsbruk
10. Naturvetenskaplig forskning och turism

Rubrikerna 1- 10

Under varje rubrik görs en kortare beskrivning och anges exempel på vilka synliga spår som kan vara uttryck för kulturområdet. Det är viktigt att komma ihåg att många kulturmiljöer har en lång kontinuitet och passar in under flera rubriker. Norrbottens förhistoria handlar om en lång tidsrymd jämfört med vår skrivna historia som sträcker sig ungefär 700 år bakåt i tiden. Mer än 22 000 registrerade forn- och kulturlämningar finns i länet, men eftersom stora delar av Norrbotten inte är inventerade vet vi att det finns många fler lämningar som ännu är okända. Många av dessa forn- och kulturlämningar ingår även i kulturmiljöer under exempelvis rubrikerna:

2. Samiska kulturmiljöer med variation och mångfald
4. Jakt, fiske och sjöfart i kust och skärgård
5. Kyrkliga kulturmiljöer
6. Centralmaktens intressen
7. Tidiga gruvor och bruk

1. Före skriften

Exempel på synliga spår: *Fornlämningar som t.ex. boplatser, fångstgropar, gravar*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Adamvalta, Saivo, Saivaara, Vuollerim, Fattenborg, Vivungi, Vallen, Merasjärvi, Kyrkbyn, Jönsforsen, Lillberget m.fl.*

I **NORRBOTTEN** finns en mängd välbevarade och rika fornlämningsmiljöer. När den senaste inlandsisen dragit sig tillbaka från Norrbotten dröjde det inte länge förrän människor började jaga och fiska här.

De äldsta, daterade spåren efter människor i Norrbotten är mer än 10 000 år gamla och finns på boplatser både i Arjeplog och Pajala kommuner. Landhöjningen har haft stor betydelse för var man bosatt sig under olika perioder. Vid gamla havsstränder eller nära vattendrag och sjöar finns mängder av boplatser. Den långsamma marktillväxten gör att t.ex. lämningar efter flera tusen år gamla hyddor är väl synliga i dagens landskap.

2. Samiska kulturmiljöer med variation och mångfald

Exempel på synliga spår: *Visten, nybyggen, byar/storvisten, egnahem, renskötelsns arbetsmiljöer, kyrkkåtor, kyrkstäder, barktäkter*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Hedvallen, Staloluokta, Kaitum, Luovvaluokta, Jokkmokk, Rensjön, Vaisaluokta m. fl.*

Byggnadsminnen: *Lappstaden i Arvidsjaur, Vaisaluokta gamla kyrkkåta*

I **NORRBOTTEN** finns samiska kulturmiljöer både i fjällen och i skogslandet, ända ner till kusten. Under denna rubrik finns de kulturmiljöer som har ett historiskt belagt samiskt nyttjande, rena fornlämningsmiljöer tillhör föregående rubrik. Världsarvet Laponia, är ett stort område i fjällen med unika natur- och kulturvärden där basen ligger i den levande renskötelsns varsamma nyttjande av landet. De samiska kulturmiljöerna i länet visar stor närings- och kulturmässig bredd med miljöer både i fjällen och i skogslandet. I östra Norrbotten finns de unika koncessionsbyarnas renskötarmiljöer. Det finns den traditionella renskötelsns kulturmiljöer och mellan- och övergångsformer mellan den och jordbruket i de nybyggen som ofta etablerats på gamla visteplatser.

Andra miljöer är de moderna "storvisten" som vuxit fram i anslutning till järnvägen eller egna hemsområdena som i Lappstan i Jokkmokk. Rikligt med kulturmärkta träd, t.ex. barktäkter, finns bevarade främst i de fjällnära skogarna.

3. Jordbruk från kust till fjäll

Exempel på synliga spår: *Byar, nybyggen, fäbodan, slåttermarker, kvarnar, båthus, fiskeanläggningar, bebyggelseämningar*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Sjulnäs-Grannäs, Gallejaur, Nattavaara, Övre Kuoka, Övermorjärv, Kattuvuoma, Gäddvik, Kitkiöjärvi, Sjulsmark, Hanhinvittikko m.fl.*

Kulturresevat: *Hanhinvittikko, Gallejaur*

Byggnadsminnen: *Hängengården Glommersträsk, Torpet Granberget, Forslundsgården, Englundsgården, Rikti-Dockas nybygge, Laxholmens fiskeplats*

I NORRBOTTEN finns agrara miljöer som representerar en mängd variationer på jordbrukets skiftande villkor och förutsättningar i nordligaste delen av landet. Alltifrån kustlandets stora bondbyar, ofta med rötter i medeltiden, och deras stora ladlandskap till skogslandets torp och slåttermyrar. Eller fjällägenheterna som ofta både kom till och övergavs under 1900-talet. Jakt och fiske har varit ett viktigt komplement till jordbruket i hela länet. Detta har ibland tagit sig uttryck i permanenta fiskeanläggningar eller i älvdalsbyarnas långsträckta form som visar vikten av att alla fick del av älvarnas rikedom. Vattendragen var också viktiga kommunikationsleder långt fram i tiden.

4. Jakt, fiske och sjöfart i kust och skärgård

Exempel på synliga spår: *Fiskelägen, hamnar, fiske/fångstanläggningar, fyrar*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Haparanda skärgård, Nässkatan, Kluntarna m.fl.*

Byggnadsminnen: *Malörens fyrplats, Rödkallens fyr och fyrvaktarbostad*

I NORRBOTTENS kustland och skärgård finns många värdefulla miljöer som berättar om fiskets och säljaktens stora betydelse från medeltiden och framåt. Man kan följa bosättningarnas spår från den första tid som landet steg upp över havet och fram till idag, då landhöjningen gjort att man har tvingats flytta sina anläggningar närmare havet flera gånger. Det är rika fornlämningsmiljöer med äldre fiskelägestomter och landets högsta koncentration av labrynter. Här finns gamla fiskelägen med stugor, sjöbodan och hamnar men också spår efter sjöfartens fyrar, ålderdomliga båkar och vrak vid sidan av den tidiga industrialiseringens och jordbrukets miljöer.

5. Kyrkliga kulturmiljöer

Exempel på synliga spår: *Kyrkor, kyrkstäder, begravningsplatser, bebyggelseämningar, minnesstenar*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Lappstaden Arvidsjaur, Gammelstads världsarv, Rounala, Jukkasjärvi m.fl.*

Skyddade kyrkor: *Alla kyrkor byggda före 1940 samt Bergnäs kyrkan, Hakkas kyrka, Haparanda kyrka, Jokkmokks gamla kyrka, Kaitumkapellet, Allhelgonakyrkan i Malmberget, Mjölkuddens kyrka, Nikkaluokta kapell, Niliivaara kyrka, Norrfjärdens kyrka, Porsökyrkan, Soutojärvi kyrka, Staloluokta kyrkkåta, Vuollerims kyrka, Örnässets kyrka och Överkalix kyrka*

Byggnadsminnen: *Lappstaden i Arvidsjaur, Vaisaluokta gamla kyrkkåta*

I **NORRBOTTEN** är de tre stenkyrkorna från medeltiden något av ett undantag. Länets kyrkobyggnadshistoria präglas av träkyrkorna alltifrån 1600- talets stadskyrka i Piteå till Porsöns stadsdelskyrka från tidigt 1970- tal. Kyrkan har funnits överallt där människor samlats.

1600- talets kapellplatser, långt in i fjällvärlden och förra sekelskiftets kyrkor och kapell i inlandet är uttryck för olika vågor av inre mission. Skärgårdens enkla fiskarkapell från sent 1700- tal hänger samman med de lättnader som då infördes i kyrkoplikten.

Fjällens kyrkkåtor är ett unikt, sentida uttryck för kyrkans vilja att finnas bland människorna. Från slutet på 1800- talet finns flera magnifika träkyrkor i nydanande arkitektur och 1900-talets kyrkor är många och i skiftande stilar.

Kyrkstadsmiljöerna som är ett unikt uttryck för norra Norrland representeras på UNESCO:s världsarvslista genom Gammelstads kyrkstad som är landets största. På flera ställen i länet finns ålderdomliga begravningsplatser i symbolmättade lägen utsmyckade med enkla träkors. Vittangi, Muonionalusta och Karesuando gamla kyrkogårdar tillhör de främsta exemplen. Rallarkyrkogården i Tornehamn är en unik företeelse knuten till det strapatsrika järnvägsbygget.

6. Centralmakten

Exempel på synliga spår: *Marknadsplatser, kronomärken på stenar för fiske i älvarna, rikets gräns, gränsrösen, lappmarksgräns, odlingsgräns, städer, stadsplaner, militära boställen, regementen, befästningar, förläggningar, värn, minnesmärken från krigen.*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Jokkmokk, Treriksröset, Isovaara, Haparanda, Tornedalen, Piteå stad m.fl.*

Byggnadsminnen: *Residenset i Luleå, Haparanda stationshus, fängelset "Vita Duvan", Rådhuset i Piteå, Bodens fästning och garnison, Bomyrberget i Vuollerim*

I **NORRBOTTEN** är olika gränsmarkeringar, bebyggelsemönster, marknadsplatser och de äldsta städernas stadsplaner tydliga spår av centralmaktens intressen. Först på 1300- talet reglerades suveränitetsförhållandena mellan Ryssland och Sverige i Norra Skandinavien för första gången. Vid 1500- talets slut kan man säga att Norrbotten ingår i det territorium som definieras som Sverige. Handeln fick bedrivas på strategiskt valda marknadsplatser under kungligt beskydd, som t.ex. i Jokkmokk.

I början av 1600- talet ville statsmakten ha kontroll över handel och sjöfart. All handel skulle äga rum i städer. De äldsta stadsrättigheterna tilldelades Gammelstad och Öjebyn men landhöjningen gjorde att städerna flyttades. Luleå och Piteå är de äldsta planerade rutnätsstäderna i länet.

Kronan försökte uppmuntra etableringen av skattehemman i inlandet med början på 1600-talet. I inlandet utgjorde liksom tidigare fångst, jakt och fiske basen för ekonomin. Efterhand som kolonisationen på 1700- talet bredde ut sig i norr trängdes samerna undan. Bofasta kustbönder gjorde dessutom anspråk på jaktmarker och fiskevatten inåt landet. Då kronan dels ville skydda samernas tillgång till jakt och fiske, dels ville reservera inlandet för kolonisation drogs lappmarksgränsen upp under 1750- talet, för att skilja kustbygden från lappmarkerna. Odlingsgränsen blev uppdragen i slutet av 1800- talet och väster om den fick inga nybyggen anläggas. I och med beskattningen av samerna blev Lappska katteländet ett begrepp för det geografiska område som innehavaren nyttjade.

Norrbotten är det enda län som har riksgränser mot två länder. Sveriges nuvarande gräns mot Norge fastställdes 1751 och gränsen mot Finland är från 1809. Gränsen mitt i Torne älv gjorde att byar som tidigare hört ihop delades upp mellan två länder. Riksgränsen har gett upphov till ett rikt militärhistoriskt arv med spår alltsedan indelningsverkets era, men framförallt från 1900- talets försvar med kalla kriget som viktig faktor.

Tydliga uttryck för Norrbottens militärt strategiska läge under kalla kriget finns i regementena i Boden och Kiruna, Bodens fästning samt fort och befästningar utmed de olika "försvarslinjerna". Under de båda världskrigen spelade orter som Morjärv, Karungi och Haparanda en viktig roll.

7. Tidiga gruvor och bruk

Exempel på synliga spår: *Gruvlämningar, masugnar, bebyggelseämningar, nybyggen*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Nasafjäll, Luleå silververk, Kalix kopparverk, Masugnsbyn, Kengis, Melderstein, Töre, Rosfors m.fl.*

I NORRBOTTEN finns välbevarade miljöer efter småskalig gruvbrytning och bruk med anor från 1600- talet. Dessa gruvmiljöer ligger ofta på svårtillgängliga och klimatmässigt utsatta platser som t.ex. gruvmiljön vid Nasafjäll och hyttan vid Silbojokk. Många bruksmiljöer som anlades i länet under 1700- och 1800- talet har lämnat synliga spår i landskapet. Till dessa bruk anlades nybyggen.

8. 1900- talets storskaliga industrier

Exempel på synliga spår: *Gruvmiljöer, kraftverkssamhällen, järnvägsmiljöer, städer, tätorter, hamnar*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Porjus, Harsprånget, Kiruna, Malmberget/Koskullskulle, Boden, Örnäset m.fl.*

Byggnadsminnen: *Porjus kraftstation, Hjalmar Lundbohmsgården, Kiruna stadshus, Jerusalem i Kiruna, Kiruna C m fl. stationsmiljöer längs Ofotenbanan, Järnvägsbro över Piteälven vid Sikfors och Sikfors kraftstation*

I NORRBOTTEN är industriarvet i stora delar statliga industrimiljöer i huvudsak baserade på råvaruutvinning med gruvor, järnverk, kraftstationer, ledningsgator och järnvägsmiljöer. Stora delar av industriarvet är antingen bortrivet eller fortfarande i drift. Många gånger har anläggningar och samhällen som byggts upp avvecklats direkt när råvaruresursen tagit slut. Andra samhällen har varit tillfälliga och funnits endast under de år uppbyggnaden av t.ex. vattenkraftverk har pågått. Människorna har flyttat med verksamheterna.

Andra samhällen som Kiruna, Porjus och Laisvall står ännu kvar starkt präglade av den tunga industrin. Malmberget är exempel på ett samhälle som töjts och tänjts för att anpassa sig till industrins behov av mark. I Luleå har hela stadsdelar byggts upp som en följd av industrietableringarna.

De stora rikedomar som utvanns i gruvorna och järnvägen som förband två hav gjorde att Norrbotten blev viktigt och värdefullt att försvara och bl.a. därför byggdes Bodens fästning (se kategori 6 Centralmakten).

Malmfälten, malmбанan, malmhamnen, Porjus kraftstation och Bodens fästning bildar

tillsammans Norrbottens teknologiska megasystem - ett av Sveriges tolv viktigaste industriminnen som speglar framväxten av 1900- talets industrisamhälle.

9. Skogsbruk

Exempel på synliga spår: *Sågverkslämningar, flottningslämningar, hamnar, kronotorp, tjärdalar, kolbottnar*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Argåive, Jockfall, Kugerbäcken, Vassholmen, Storforsen, Seskarö, Tallberg m.fl.*

Byggnadsminnen: *Tjärdalsplats i Argåive och Källbacka i Älvsbyn*

I **NORRBOTTEN** har inlandet och kustlandet präglats av den tidiga skogsindustrin från det sena 1800- talet till 1960- talet och det har satt mängder av spår i landskapet.

Kronotorpen och kolonaten som bröts upp i skogslandet försåg industrin med arbetskraft, bolagens tjänsteboställen blev estetiska förebilder för de lite större byarnas bebyggelse, i kustlandet restes träpatronernas "herrgårdar", runtom i skogarna byggdes skogskojor, tjärdalar och kolmilor och alla tillgängliga vattensystem anpassades för att kunna transportera virke och tjärtunnor. De äldre sågverkssamhällena är så gott som uttraderade i länet, med undantag för Seskarö. Massaindustrin sätter ännu sin prägel på ett småsamhälle som Karlsborg. En viktig del av skogens kulturarv är de kommunikationsleder som var en förutsättning för verksamheten, som spångade stigar och cykelvägar, vägsträckningar och vattenleder.

10. Naturvetenskaplig forskning och turism

Exempel på synliga spår: *Vetenskapliga mätpunkter, forskningsstationer, fjällstationer, turiststugor, leder*

Miljöer i kulturmiljöprogrammet: *Struves meridianbåge, forskarhyddor i Sarek, Peltovaara, Abisko naturvetenskapliga station m.fl.*

NORRBOTTEN har under århundraden varit ett intressant besöksmål för olika forskare och turister. Före järnvägen var det främst vetenskapsmän och forskare som besökte länet. Linnés lappländska resa och franska gradmätningsexpeditionen under 1700- talet är de mest kända. I början av 1800- talet började astronomen Wilhelm von Struve att använda sig av triangelmätning för att bestämma formen och storleken på jorden. Den s. k. Struves meridianbåge går genom tio länder. Fyra av mätpunkterna som finns med på UNESCO:s världsarvslista ligger i Norrbotten.

Axel Hambergs forskning om Sarekfjällen började i slutet på 1800- talet och var början till en omfattande naturvetenskaplig forskning om fjällvärlden. Fortfarande finns fyra av hans forskningshyddor kvar i Sarek. Abisko naturvetenskapliga station har studerat klimatet i över 100 år och besöks av ett stort antal forskare från hela världen. Tarfala forskningsstation är en av de stationer som nyttjas dem.

Turistmål vid sekelskiftet 1900 var Dundret, Harsprånget, Porjusfallen och Stora Sjöfallet som blivit tillgängliga i och med att järnvägen nått Gällivare på 1880- talet. När Ofotenbanan var klar blev Kirunafjällen snabbt ett populärt turistmål och 1906 uppfördes den första turiststationen i Abisko. Den äldsta delen av Kungsleden rösdades på 1920- talet. En rad fjällstationer, turiststugor och leder från den tidiga turismen används fortfarande.

Den regionala visionen för kulturmiljövården i Norrbotten

En mångfald välbevarade kulturmiljöer berikar vår livsmiljö och är en tillgång för hållbar utveckling i Norrbotten.

Regionala mål för kulturmiljövården i Norrbotten

Kulturmiljövården i Norrbotten ska verka för att de nationella målen för verksamheten inom kulturmiljöområdet följs. Samtidigt medverkar vi till en hållbar Framtid i Norrbotten enligt inriktningen i det regionala utvecklingsprogrammet. Vi arbetar även för att de regionala miljömålen ska nås.

Sju övergripande regionala mål

Med utgångspunkt från de nationella målen har vi för vart och ett av dessa satt ett eller flera övergripande regionala mål för kulturmiljövårdens arbete i Norrbotten under perioden 2010- 2020. De totalt sju övergripande målen redovisas här under varje nationellt mål.

För att vi ska kunna verka för att nå de övergripande regionala målen har vi fastställt 21 inriktningsmål för kulturmiljöarbetet i länet. Dessa inriktningsmål ska kunna brytas ned till årliga verksamhetsmål av länets olika kulturmiljöaktörer. Inriktningsmålen redovisas som att-satser efter de övergripande målen.

Nationellt mål 1 – Ett försvarat och bevarat kulturarv

I NORRBOTTEN INNEBÄR DET NATIONELLA MÅLET ATT

- 1. Vi bevarar och vårdar en mångfald kulturmiljöer**
vi bevarar och vårdar en mångfald kulturmiljöer som speglar länets mångkulturella historia och förhistoria.
Mångfalden visar på olika människors kulturarv och berikar vår vardagsmiljö.
- 2. Vi ser kulturmiljöerna som en tillgång**
vi ser kulturmiljöerna som en tillgång för utveckling där länets historia och kulturarv är bra redskap för att förstå dagens verklighet.
- 3. Vi arbetar för att öka kunskapen**
vi arbetar för att öka kunskapen om länets kulturarv och kulturmiljö

OCH VI SKA VERKA FÖR DETTA GENOM

- *att arbeta förebyggande och samverka* både inom kulturmiljövården och med andra samhällssektorer. Vi ska systematiskt följa och analysera samhällsutvecklingen och dess inverkan på kulturarvet.
- *att skydda och vårda* de miljöer som utpekats i kulturmiljöprogrammet genom att offensivt använda olika styrmedel i samverkan med andra intressenter.
- *att sprida kunskaper* om kulturarvets värden och betydelse.
- *att göra kulturmiljöer tillgängliga* och förståeliga för alla.
- *att förmedla och försvara* en varsam användning av kulturmiljön. Detta genom att sprida goda exempel och stödja positiva initiativ.
- *att tillgängliggöra information och underlagsmaterial* för bl.a. planering.
- *att bedriva kunskapsuppbyggnad och forskning* om kulturarvet och kulturmiljön i länet.

Ett effektivt försvar av kulturvården liksom bevarande och varsam förnyelse kan inte åstadkommas utan djup kunskap om kulturarvet och dess villkor.

Nationellt mål 2 – Ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen

I NORRBOTTEN INNEBÄR DET NATIONELLA MÅLET ATT

1. Vi medverkar till en hållbar utveckling

vi medverkar till en hållbar utveckling i länet där kulturmiljön är en resurs för att uppnå miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet. Kulturmiljövården är ytterst resurshushållning och dess uppdrag är att ta till vara, hävda och återanvända befintliga värden i miljön.

OCH VI SKA VERKA FÖR DETTA GENOM

- att arbeta med ett helhetsperspektiv på landskapet i samverkan med andra samhällssektorer. Landskapet är samhällets gemensamma resurs och samtidigt ett levande arkiv, ovärderligt för att vi ska kunna förstå och förklara vår historia.
- att aktivt delta i det regionala miljömålsarbetet och tydliggöra kulturmiljöernas betydelse i miljön.
- att aktivt delta i det regionala utvecklingsarbetet och tydliggöra kulturmiljöernas betydelse som en resurs.
- att skapa viktiga mötesplatser och bjuda in till dialog kring frågor om kulturmiljöns roll i en hållbar utveckling.
- att öka medvetenheten om de estetiska och historiska värden som finns i kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer.

Nationellt mål 3 – Allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön

I NORRBOTTEN INNEBÄR DET NATIONELLA MÅLET ATT

1. Vi stärker det breda intresset för kulturarvet

vi stärker det breda intresset för kulturarvet och kulturmiljön så att människor ska se dessa som angelägna och viktiga att ta till vara.

Vi underlättar människors delaktighet och ansvarstagande

vi underlättar människors delaktighet och ansvarstagande i kulturmiljövården.

Kulturmiljöverksamheterna i länet ska vara öppna och inbjudande.

OCH VI SKA VERKA FÖR DETTA GENOM

- att skapa mötesplatser för dialog om kulturarvet. Genom samtal visa att kulturarvet kan bevaras och brukas på olika sätt.
- att ge perspektiv på hur människor under olika tider ordnat sina liv och samhällen genom publik verksamhet vid t.ex. arkeologiska undersökningar.
- att öka medvetenheten om att vi här och nu, genom vårt aktiva och passiva urval, bidrar till att forma morgondagens kulturarv.
- att ge barn och ungdom tillgång till länets kulturarv genom bl.a. utbildningsmaterial som bygger på regionala och lokala förutsättningar.

Nationellt mål 4 – Nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv

I NORRBOTTEN INNEBÄR DET NATIONELLA MÅLET ATT

1. Vi arbetar för öppenhet och tolerans

vi arbetar för att det ska finnas en öppenhet och tolerans inför olika kulturella uttryck.

OCH VI SKA VERKA FÖR DETTA GENOM

- *att delta/samarbeta/samverka* i olika nationella och internationella kulturarvsprojekt.
- *att delta i samtal* om det mångkulturella samhället.
- *att göra kulturmiljöer tillgängliga och förståeliga* för alla.
- *att tydliggöra kulturarvets mångsidighet och olikhet över tiden.* Vi ska verka för en ökad medvetenhet och kunskap om detta för att öka respekten för skilda kulturyttringar.
- *att verka för en ökad förståelse och tolerans* för olika kulturella uttryck och medverka till ett ansvarsfullt användande av kulturarvet.

Alla som på något sätt arbetar med kulturmiljöer har ett gemensamt ansvar för att programmets mål ska uppnås under åren 2010- 2020. En förutsättning för det är att vi alla nyttjar programmets målskrivningar som ett underlag vid planering av insatser under programperioden.

Utgångspunkter för urval av kulturhistoriskt värdefulla miljöer

Norrbottnens kulturmiljöprogram 2010- 2020 skulle peka ut ca 200 kulturmiljöer som borde prioriteras ur ett regionalt perspektiv för insatser avseende bevarande, dokumentation, information och tillgängliggörande.

Aktuell kunskap om Norrbottens historia, förhistoria och länets kulturmiljöer har legat till grund för urvalet av kulturmiljöer. Utgångspunkt för urvalsprocessen var de utpekade, kulturhistoriskt värdefulla miljöerna i kulturmiljöprogrammet från 1997. Tillståndet för dessa kulturmiljöer har bedömts och vägts in.

Urvalet av kulturmiljöer baseras på bedömning av det kulturhistoriska värdet ur ett regionalt och nationellt perspektiv.

De nationella mål för kulturmiljövården som gällde fram till och med december 2009 har legat till grund för urvalet och en koppling till Norrbottens miljömål har gjorts. Helhetssynen på landskapet har präglat urvalsarbetet.

Kriterier för kulturhistoriskt värdefull miljö

De krav som måste uppfyllas för att en kulturmiljö skulle bli utpekad i Norrbottens kulturmiljö var att kulturmiljön bedömdes vara kulturhistoriskt värdefull, välbevarad, tydlig och långsiktig.

Kulturhistoriskt värdefull

Kulturmiljön ska ha ett högt kulturhistoriskt värde. Värdet ligger i att kulturmiljön är särskilt *representativ* för sin kulturhistoriska kategori eller är en unik kulturhistorisk företeelse. Kulturmiljöns kulturhistoriska värde kan ligga i antingen miljöns dokumentvärde eller upplevelsevärde. Till dessa värden kan kopplas vissa förstärkande eller övergripande värden.

Dokumentvärdet beskriver den historia en kulturmiljö kan berätta genom sin existens. Det kan gälla förhistoriskt, byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt, arkitekturhistoriskt, samhällshistoriskt, socialhistoriskt, personhistoriskt eller teknikhistoriskt/industrihistoriskt värde.

Upplevelsevärden rymmer det som kan karaktärisera en upplevelse av en kulturmiljö. Det kan vara arkitektoniskt värde, estetiskt värde, konstnärligt värde, patina, miljöskapande värde, identitetsvärde, kontinuitetsvärde, traditionsvärde eller symbolvärde.

Till dessa värden kan kopplas vissa *förstärkande* eller övergripande värden som autenticitet/äkthet, kvalitet eller pedagogiskt värde.

Välbevarad

Kulturmiljön ska vara välbevarad. Tillståndet för miljön ska bedömas utifrån de aspekter som redovisades under Motiv till bevarande i kulturmiljöprogrammet 1997. Exempel på aspekter är välbevarade fornlämningar, välbevarad bebyggelse, byastruktur, stadsplan eller karaktärslandskap.

Tydlig

Kulturmiljön ska vara tydlig. Det innebär att man ska kunna se de spår som finns i landskapet i form av t.ex. bebyggelse, husgrunder, fornlämningar, odlingsspår eller skogslandskap. Man ska sedan kunna *förstå* kulturmiljöns historia och sammanhang med hjälp av den

information som finns i programmet. En tydlig kulturmiljö blir pedagogiskt värdefull om den med relativt enkla insatser kan fungera som studieobjekt för skolor eller som besöksmål.

Långsiktig

Kulturmiljön ska bedömas vara långsiktigt bevarad. Här ska överväganden göras avseende hotbilden, nuvarande skydd, lokalt engagemang och förankring.

Aspekter som vägts in för urvalet av kulturmiljöer

Urvalet av kulturmiljöer har baserats på bedömningen av det kulturhistoriska värdet ur både ett regionalt och nationellt perspektiv. Andra aspekter som vägts in har varit kategori, komplexitet, koppling till Norrbottens miljömål och landskapsperspektivet.

Nationellt perspektiv

Nationellt perspektiv illustreras i länets riksintresseområden som pekas ut av Riksantikvarieämbetet. I översynen av kulturmiljöprogrammet ingick att lämna förslag på geografiska områden/miljöer som kan komma ifråga som nya riksintressen för kulturmiljövården. Detta urval har gjorts i relation till befintliga riksintresseområden som samtidigt setts över.

Regionalt perspektiv

Regionalt perspektiv innebär att urvalet gjorts utifrån en regional helhetsbedömning och präglas av länets kulturmiljöprofil.

Kategorier

För att de utpekade kulturmiljöerna tillsammans ska ge en bild av Norrbottens mångfacetterade historia ska olika kategorier av kulturmiljöer ingå i programmet. Fördelning och spridning av de olika kategorierna har bedömts ur ett regionalt perspektiv.

Komplexitet

Vid urvalet av kulturmiljöer har en bedömning gjorts av kulturmiljöns komplexitet och historiska kontinuitet.

Landskapsperspektiv

Där de geografiska sammanhangen har varit tydliga vad gäller landskapets kulturhistoriska dimension har detta vägts in vid urvalet av kulturmiljöer.

Hur är det tänkt att kulturmiljöprogrammet ska fungera?

Norrbottnens kulturmiljöprogram är ett gemensamt program för kulturmiljövården i länet och ska användas vid prioritering av olika insatser för att bevara, dokumentera och tillgängliggöra länets värdefulla kulturmiljöer under åren 2010- 2020. För att göra detta möjligt pekar programmet ut ca 220 värdefulla kulturmiljöer som är valda ur ett regionalt och nationellt perspektiv. En utgångspunkt för urvalet är att kulturmiljöerna är synliga och tydliga så att de kan upplevas i sitt sammanhang, bl.a. med hjälp av beskrivningen i programmet. Kulturmiljöerna ska, så långt möjligt, tillsammans spegla Norrbottens synliga historia.

Norrbottnens kulturmiljöprogram 2010- 2020 ska kunna användas både regionalt och lokalt. Det ska bl.a. kunna fungera som planeringsunderlag och vara till stöd och inspiration för olika insatser för regional utveckling.

Målsättningen är att det nya kulturmiljöprogrammet ska:

- ha en positiv inverkan på kulturmiljön i Norrbotten då det syftar till att urskilja särskilt värdefulla kulturmiljöer som fortsättningsvis bör uppmärksammas,
- vara ett viktigt underlag för att nå Norrbottens miljömål,
- vara ett viktigt underlag för utvecklingsinsatser baserade på kulturarvet och
- skapa diskussion och ökat engagemang kring Norrbottens kulturmiljöer.

Utgångspunkten för översynen av kulturmiljöprogrammet har varit befintlig kunskap om Norrbottens historia, förhistoria och länets kulturmiljöer. Inga nya inventeringar eller kunskapssammanställningar har varit möjliga att genomföra inom projektiden En mycket stor försiktighet har tillämpas innan någon av de kulturhistoriskt värdefulla kulturmiljöerna har strukits.

Urvalet av kulturmiljöer som pekats ut i kulturmiljöprogrammet har utgått ifrån de miljöer som finns med i Norrbottens synliga historia. Kriterierna för urvalet finns angivet på sidan 12-13.

Värt att påpeka är att de utpekade kulturmiljöerna är ett regionalt urval, det finns kulturhistoriskt intressanta kulturmiljöer i länet som inte finns med men som ändå är värda att vårda och bevara.

Tillståndet för de kulturmiljöer som pekades ut i kulturmiljöprogrammet 1997 har bedömts enligt fastställda kriterier. En komplettering av utvalda miljöer har gjorts för vissa kategorier av miljöer med utgångspunkt från de senaste tio årens kunskapsuppbyggnad och länets kulturmiljöprofil, se sidan 2- 11.

De utpekade kulturmiljöerna i programmet är av olika omfattning. I vissa fall är det stora kulturlandskap som t.ex. älvdalar, i andra fall är det mer begränsade kulturmiljöer. Kulturmiljöerna beskrivs efter en upprättad mall med rubrikerna Kort beskrivning, Motiv till urval, Skydd, Tillgänglighet, Nyttjande, Områdets historia, Kulturmiljön idag och Referenser. För de kulturmiljöer som fortsatt ingår i kulturmiljöprogrammet har beskrivningarna uppdaterats efter dagens tillstånd och värdering. En uppdatering av redovisningen av

befintliga skydd, vårdinsatser och tillgängliggörande har också skett.

De utpekade geografiska områdena i kulturmiljöprogrammet ska även i fortsättningen ses som "signalområden" utan exakta gränser. Kartorna i kulturmiljöprogrammet finns dels i katalogdelen i denna rapport och dels som shape att hämta från länsstyrelsens distributionsweb.

Definitioner

Nedan finns definitioner av de vanligaste begreppen som används inom kulturmiljövården.

Kulturarv

Med kulturarv menas både de synliga spår som finns i miljön och immateriella uttryck som traditioner, idéer och värden som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer. Vad som betraktas som kulturarv förändras över tiden och är ett uttryck för samhällets skiftande värderingar. Varje tid bildar sig en egen uppfattning om kulturarvets innehåll och betydelse.

Kulturmiljö

Med kulturmiljö menas den av människan påverkade miljön som vittnar om historiska och geografiska sammanhang. Kulturmiljön är en viktig del av kulturarvet då den synliggör vår historia. De synliga spåren kan vara alltifrån bebyggelse och fornlämningar till stora landskapsavsnitt, som byar och odlingslandskap, städer och tätorter, industrilandskap eller skogsområden.

Kulturmiljöprofil

Ett områdes kulturmiljöprofil beskriver det som är karaktäristiskt för området, med de historiska spår och sammanhang som kan avläsas i landskapet och bebyggelsen.

Immateriellt kulturarv

Det immateriella kulturarvet - arvet efter våra förfäders tro och tankar eller namngivning av orter och landskapselement som berg, sjöar och åkrar - är en viktig dimension. Ortnamn, gamla uppteckningar av traditioner och sägner i litteratur och arkiv samt nya berättelser om forna tider av folket i bygderna - alla ger de en fylligare och roligare beskrivning av lokalsamhällets framväxt och utveckling.

Modernt kulturarv

Vårt moderna kulturarv i form av höghus, industrier, fotbollsplaner och torg är också ett kulturarv på samma sätt som fornlämningar, kyrkor och gamla ortnamn. Frågan är vad av det som finns runt omkring oss idag som ska dokumenteras eller bevaras för framtiden. Redan nu avgör vi vad som blir historia. Våra liv styrs och påverkas av de miljöer vi lever, bor och verkar i. Det moderna samhälle som finns runt omkring oss är i hög grad uppbyggt av människor men samhället formar på samma gång de människor som ingår i det. Vårt moderna kulturarv rymmer en mångfald av berättelser om samtiden. Här möts perspektiv från människor av olika etniskt ursprung, kön, ålder, erfarenheter och social bakgrund.

Det är en svår uppgift att ta sig an ett kulturarv som ligger så nära nuet. Den moderna tiden ser vi ännu inte i historiens backspegel. Vad är det egentligen som är typiskt och särskilt intressant? Och vems perspektiv är det som avgör?

Industriellt kulturarv

En av industrisamhällets mest signifikativa delar är de miljöer där den industriella produktionen ägt rum - alltså fabriker och andra produktionsmiljöer. Genom att bevara dessa och låta berättelserna om industrisamhället ta sin utgångspunkt i dem, kan man fånga och tydliggöra många dimensioner av det industriellt organiserade samhället.

Skogens kulturarv

Skogen och skogens resurser har sedan årtusenden varit en förutsättning för människans möjligheter att överleva. Skogen har gett skydd, mat och upplevelser. Här gick korna på skogsbete och här hämtades virke till bostäder. Skogen var också bärplockning, vedhämtning, jakt, fångst och råvara till industrin. Allt detta var förutsättningar för människors liv och för välfärd. Spåren finns kvar i form av gravar, fångstgropar och gamla kvarstående kulturväxer.

De är alla spår av människors aktiviteter under olika tider.

Biologiskt kulturarv

Det biologiska kulturarvet är det levande historiska arvet som människan format från förhistorisk tid till idag. Det kan vara fruktträd och påskliljor kring det gamla torpet eller vegetationssammansättningen på renvallar som uppstått genom betet, förslitning och gödningseffekter. Eftersom det biologiska kulturarvet är levande, kännetecknas det av ständig förändring och kan inte låsas fast i ett statiskt läge.

Fornlämningar

Fornlämningar är spår efter mänsklig verksamhet. De kan till exempel utgöras av boplatser, gravfält, gruvor, kvarnar och kulturlager i medeltida städer. I kulturminneslagen anges vad som är en fast fornlämning och därmed omfattas av lagskyddet. Fasta fornlämningar ska vara lämningar efter människors verksamhet under forna tider, de ska ha tillkommit genom äldre tiders bruk och vara varaktigt övergivna. Så räknas till exempel ett ålderdomligt järnbruk som ännu är i drift inte som fast fornlämning i lagens mening, medan en hyttruin från samma tid gör det. Det anges alltså inte i lagen hur gammal en lämning måste vara för att definieras som en fornlämning. Ett skeppsvrak blir dock fornlämning först 100 år efter förlisningen.

Landskap

Enligt den europeiska landskapskonventionen är landskap ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer.

Landskapet är den gemensamma livsmiljön för människor, växter och djur. Det är ett resultat av samspelet mellan människa och miljö över tusentals år. Historien kan läsas i landskapet genom de mer eller mindre synliga spåren av det förflutna som finns överallt omkring oss, såväl i det öppna odlingslandskapet som i skogen eller mitt i storstaden. Även i det vi kallar vildmark finns spåren.

Läsanvisningar till katalogen över utpekade kulturmiljöer

Kulturmiljöerna beskrivs alla efter samma mall och benämns med ett geografiskt namn samt kommunen som kulturmiljön ligger i. Här nedan beskrivs de olika fält som finns för beskrivningarna.

Beskrivning

En sammanfattande beskrivning av kulturmiljön och vilka synliga spår här finns.

Motiv till urval

Huvudmotivet till att kulturmiljön föreslås ingå i kulturmiljöprogrammet.

Skydd

Här anges om kulturmiljön har något skydd enligt kulturminneslagen, miljöbalken och/eller plan- och bygglagen. Här anges även hur kulturmiljön har klassats i bevarandeprogrammet för odlingslandskapets natur- och kulturvärden, broinventeringen, industriprogrammet eller väginventeringen. Är kulturmiljön med på Unesco:s världsarvslista tas detta med. Texten "Avgränsning för riksintresse bör ses över" betyder att vid en framtida översyn av våra riksintressen är det viktigt att se över var miljöns gränser ska gå.

Tillgänglighet

Här anges en grov uppskattning om kulturmiljön är lätt- eller svårtillgänglig. Om kulturmiljön är skyltad och tillgängliggjord anges detta.

Nyttjande

Här anges om miljön nyttjas som besöksmål vilket innebär att den utpekade miljön är öppen för allmänheten och eller iordningställd för rekreation eller besöksnäring genom t.ex. skyltning.

Referenser

Här anges litteratur, rapporter och andra källor som nyttjats för framtagande av texterna i programmet.

Fotografier

Där inte någon fotografers namn anges vid fotot är det Länsstyrelsens bild.

Karta

För varje kulturmiljö finns en karta.

Här är teckenförklaringen till kartorna:

Området historia

Här berättar vi om hur miljön växt fram över tid.

Kulturmiljön idag

Här redogör vi kortfattat hur miljön ser ut idag.

	Kulturmiljöprogrammet
	Byggnadsminne
	Kulturresevat
	Riksintresse-kultur
	Fornvårdsmiljö

Utpekade kulturmiljöer i Piteå kommun

Entré Jävre	21
Furunäset	24
Gråträsk.....	27
Hortlax.....	30
Infjärdenområdet	32
Jävre	35
Mellanboda	37
Norrfjärden	39
Piteå stad.....	41
Rosfors.....	45
Sikfors	47
Sjulsmark	50
Stenskär	53
Storrebber - Svarthällan	55
Strömnäs	57
Torrbergstjärn.....	59
Öjebyn	61

Entré Jävre

Kommun Piteå

Beskrivning Turiststationen i Jävre var tänkt som en inkörspport till Norrbotten och invigdes 1966. Verksamheten drevs av Norrbottens Turisttrafikförbund och hade varit igång i ett år när högertrafikomläggningen omkullkastade förutsättningarna. Turiststationen hamnade plötsligt på fel sida om vägen.

Motiv för urval Jävre turiststation är en värdefull representant för 1960- talets framtidstro och för bilismens växande roll i samhället. Den berättar om vägens och resandets betydelse, om semester, turism och förhoppningar samt om vänstertrafikepoken. Kulturmiljön har därmed ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd Turiststationen är skyddad som byggnadsminne enligt kulturminneslagen.

Tillgänglighet Kulturmiljön är lättillgänglig.

Nyttjande Kulturmiljön nyttjas som besöksmål.

Referenser Länsstyrelsens byggnadsminnesutredning (dnr 432-8098-99).
Värdefulla vägmiljöer, Länsstyrelsens rapportserienummer 1:2001.

Områdets historia

Turiststationen i Jävre ligger vid E4:ans södra infart till byn, i höjd med småbåtshamnen och intill Vägverkets rastplats.

Under 1960- talet ökade antalet bilar i Sverige mycket fort. Det blev möjligt för allt fler att äga en bil.

I takt med den ökande fordonstrafiken byggdes också nya typer av byggnader. Bensinstationer, motell och vägresteranger tillkom.

Turiststationen i Jävre ritades av arkitekt Gunnar Lehtipalo 1965 och invigdes 1966. Konstruktionen var originell och byggnaden fick en medveten futuristisk gestaltning. Huskroppen i ett plan vilar på ett öppet betongvalv. Huvudfasaden är vänd mot vägen och vattnet. Det stora uppglasade partiet för tankarna till

1960- talets tv-apparater. Färgsättningen gick i tidstypiska grå nyanser. Byggnaden var ett uttryck för den framtidstanke och den ökande tilltro som fanns för privatbilismen, semesterfirande och det nya moderna livet. Turiststationen i Jävre var tänkt som en inkörsport till Norrbotten.

Verksamheten drevs av Norrbottens Turisttrafikförbund och hade varit igång i ett år när högertrafikomläggningen omkullkastade förutsättningarna. Turiststationen hamnade plötsligt på fel sida om vägen. Bilisterna fann det inte längre naturligt att svänga in vid informationsbyggnaden. Verksamheten tynade bort och byggnaden lämnades att förfalla.

Kommunen övertog ägandet 1975 och försökte få igång ny verksamhet i huset. Fasaderna målades i starka klara färger. Fram till i mitten av 1980- talet gjordes flera ombyggnader i huset men någon varaktig verksamhet lyckades inte etablera sig i lokalerna. Turiststationen stod inför en rivning 1989 men såldes och fick en ny funktion som receptionsbyggnad till den intilliggande semesterbyn. Inte heller den verksamheten blev varaktig.

Tio år senare köpte kommunen tillbaka fastigheten och byggnaden stod åter inför en rivning. Men det visade sig att opinionen var emot en rivning. I samband med att Vägverket letade efter en lämplig plats för nyetablering av rastplats vid E4:an återupplivades

Turiststationens ursprungliga funktion. Byggnaden restaurerades och återställdes i sin forna glans – så som den såg ut vid invigningen.

Kulturmiljön idag

Huset är idag ett av Piteå kommuns byggnadsminnen. Det innebär att interiörer och fasadutformning ska bevaras så att byggnadens unika karaktär består.

I byggnaden finns turistbyrå och en utställning om 1960- talet.

Furunäset

Kommun Piteå

Beskrivning Piteå hospital och asyl invigdes 1893. Det hade redan från början 300 patientplatser och svarade för hospitalvården i hela Övre Norrland. Från 1935 minskade upptagningsområdet och Furunäset blev då sinnessjukhus för hela Norrbotten. Furunäsets sjukhusområde har idag omvandlats till företagsby men området karaktäriseras av institutionsarkitektur från mer än ett helt sekel.

Motiv för urval Furunäsets sjukhusområde är en institutionsmiljö som kan berätta om den psykiatriska vården under ett helt sekel. Kulturmiljön har höga kulturhistoriska värden.

Skydd Detaljplan från 1989, omfattas av varsamhetsbestämmelser.

Tillgänglighet Kulturmiljön är lättillgänglig.

Nyttjande

Referenser Piteå kommuns kulturmiljöprogram.

Foto: Piteå kommun, Sara Berg

Områdets historia

Piteå hospital och asyl, från 1932 kallat Furunäsets sjukhus, stod färdigt 1893. Asylen hyste de kroniskt sjuka som inte förväntades kunna lämna sjukhuset. Hospitalet var till för dem som kunde botas. Sjukhuset hade ett upptagningsområde från Härnösand och norrut. Många människor också långt utanför Piteå har en relation till Furunäset. Sjukhuset ritades av arkitekt Axel Kumlien som genom sitt arbete vid Kungliga Medicinalstyrelsen blev ett namn inom den svenska arkitekturhistorien.

Under lång tid på 1900- talet fungerade sjukhuskomplexet som ett självförsörjande samhälle med eget jordbruk och med personal och patienter som tillbringade långa tider helt innanför sjukhusets område. Det var inte ovanligt att patienter blev kvar på Furunäset hela sitt liv och begravdes på gravplatsen i områdets utkant. Anhöriga ville sällan kännas vid sina psykiskt sjuka och missanpassade familjemedlemmar. Även personal jordfästes på sjukhusets begravningsplats.

Områdets huvudbyggnad kallas borgen i folkmun eftersom den är kringbyggd. Den är murad med tegel och fasaderna är vitputsade i en stram nyklassicism som kännetecknar institutionsbyggnader från denna tid. Fasaderna är symmetriskt utformade med småspröjsade höga fönster.

Tillhörande byggnader från första uppbyggnadsskedet, fram till omkring 1910, utgörs av ekonomibyggnader såsom snickeri och djurstallar. Vid tiden för sjukhusets tillkomst uppfördes också bostäder för överläkaren, syssemannen (administratören), intendenten m.fl. Dessa hus uppfördes i den rådande villaarkitekturstilen med asymmetriska byggnadskroppar, panelarkitektur i spontat virke och rikt dekorerade verandor. Beroende på byggnadens status försågs taken med antingen falsad plåt, tegelpannor eller papp.

Sjukhusområdet har under årtiondena byggts om och till utifrån ändrade vårdformer och behov. Flera namnkunniga arkitekter har varit inblandade. Den nationalromantiskt inriktade

Carl Westman ritade 1928 begravningskapellet och troligen också klockstapel. Haakon Ahlberg ritade den stora vårdpaviljongen norr om borgen.

Furunäset karaktäriseras av institutionsarkitektur från mer än ett helt sekel. Hospitalbebyggelsen från det sena 1800- talet har under hela 1900- talet kompletterats med nya hus i takt med att behoven ändrats. Gemensamt för alla byggnader på Furunäset är att de givits en medveten gestaltning utifrån samtidens arkitekturideal och funktionskrav. Småhusbebyggelsen inom området är enhetligt utformad. Det gäller såväl friliggande läkarbostäder som sextiotalets villor utmed Läkarvägen. Sjuksköterskors och mentalvårdares personalbostäder bestod av flerbostadshus varav några fortfarande finns kvar.

Förutom den medvetna arkitektoniska gestaltning som genomsyrar Furunäsets bebyggelse har naturen och parkanläggningarna viktiga miljöskapande värden. Doktorsvillan har en trädgårdsanläggning med arboretum (trädsamling), lusthus och bersåer. En trädgård som anlagts för samvaro, nöje och rekreation.

Utanför doktorsvillans trädgård och söder om huvudbyggnadens parafasad ligger den allmänna sjukhusparken. Här växer höga lärkträd och promenadstråken är lagda i vindlande gångar. Utmed stranden löper Kärleksstigen och vid den ligger också Grottan. Ett eremitage som användes som utflyktsmål av både personal och patienter under sjukhus tiden. I grottans stenmur finns inristat årtal och figurer. I områdets ytterkanter finns den gamla tallskogen kvar. Det är förstås den som namngett Furunäset.

Bebyggelsen, parkerna och tallskogen bidrar tillsammans till en medvetet utformad helhetsmiljö. Ändringar och tillskott i denna bebyggelsemiljö bör utgå ifrån helhetsperspektivet. Furunäset har använts och utvecklats i takt med mentalvården under hela 1900- talet. De ursprungliga byggnaderna med sjukhussalar som "isoleringen" och "stormen" har efter hand kompletterats med verkstäder och terapilokaler. 1900- talets psykofarmaka revolutionerade mentalvården vilket även ledde till nya verksamheter inom sjukhuset. Så sent som på 1980- talet byggdes den sista terapilokalen. Även i framtiden ska bebyggelsen berätta historien om Furunäset hospital och asyl och det slutna samhälle det var under nästan hela 1900- talet.

Kulturmiljön idag

Sjukhusverksamheten avvecklades i slutet av 1980- talet och idag utgörs området av en företagsby. I samband med att områdets funktion ändrades revs flera ekonomibyggnader och personalbostäder. Trots detta har området fortfarande mycket intressant bebyggelse kvar

Ny bebyggelse som tillkommit i området under 1990- och 2000-talen har i vissa fall givits en enhetlig utformning (bostadsrättsförening och flerbostadshus). Småhusen som byggts i områdets södra del avviker däremot från områdets karaktär på grund av deras individuella utformningar.

Gråträsk

Kommun

Piteå

Beskrivning

Gråträsk by anlades under medeltiden i ett område som länge nyttjats av samerna för renarnas vinterbete. Inom området finns fornlämningar i form av härdar, en samisk metalldepå, kokgropar och fångstgropar. Idag är här en jordbruksby med en blandad bebyggelse med flera välbevarade gårdar i ursprungliga lägen och välhävdade odlingsmarker med lador och öppna diken.

Motiv för urval

Gråträsk är en sammansatt kulturmiljö som präglas både av den samiska kulturen genom härdar och en metalldepå och nybyggarkulturen genom de välbevarade gårdarna i byn. Byn var också hållplats längs "Kristinavägen" och dagens kommungräns speglar de gränstvister som uppstod i och med lappmarksgränsens dragning. Detta sammantaget ger området höga kulturhistoriska värden.

Skydd

Fornlämningarna skyddas av kulturminneslagen. I området gäller skogsvårdslagens bestämmelser om hänsyn till kulturmiljövårdens intressen. Området och byn är klass I objekt i bevarandeprogrammet för odlingslandskapets natur- och kulturvärden. För odlingsmarkerna gäller miljöbalkens bestämmelser om miljöhänsyn i jordbruket.

Tillgänglighet

Området är lättillgängligt. En del av kulturmiljön Gråträsk är en av länets fornvårdsmiljöer (nr 50).

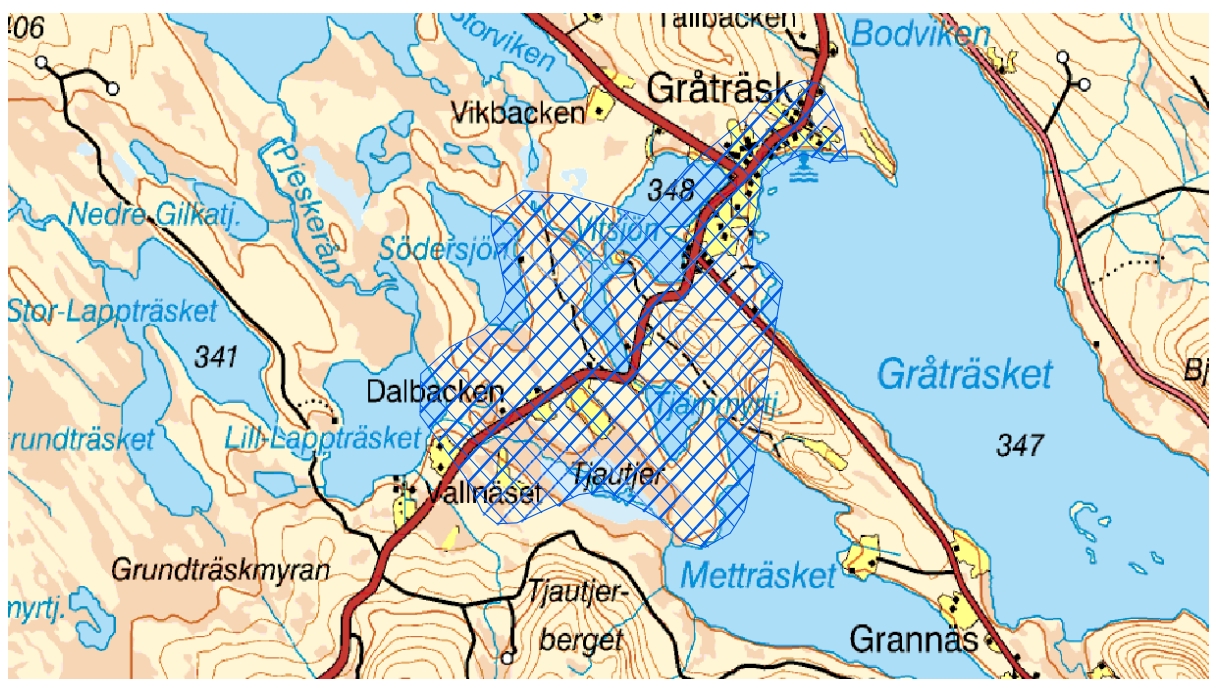
Nyttjande

Fornlämningssmiljön och kapellet nyttjas som besöksmål.

Referenser

Bylund, E. 1956. Koloniseringen av Pite lappmark t o m år 1867. Uppsala, Bromé, J. 1923. Nasafjäll ett norrländskt silververks historia. Stockholm, Hedman, S-D. 1989. Samiska metalldepåer och bosättningsmönster i Lappland under vikingatid och äldre medeltid. Arkeologi i Norr 2. 1989. Umeå.

Områdets historia

Detta område var tidigt ett viktigt område för samerna, genom närheten till flera fiskrika sjöar och goda vinterbetesland för renarna. I området finns lämningar efter deras visteplatser i form av äldre härdar och kokgropar som sannolikt användes för tillredning av mat. Fångstgroparna i området är inte daterade, men det är inte omöjligt att dessa användes av samerna för vildrensjakt på den tid då vildren fortfarande fanns i området och renskötseln var intensiv.

Någon kilometer sydväst om byn finns en plats för en samisk metalldepå eller offerplats med föremål daterade från 700- tal till 1300- tal. Fyndet består bl.a. av hängen, ringar, kedjor och mynt i silver, koppar och tenn. Föremålen är både av inhemsk tillverkning och av östlig och nordvästeuropeisk typ. Detta är den största metalldepån i Norrbotten. Ursprungligen låg den nedsänkt i en sjö innesluten i en träkonstruktion. Det finns olika tolkningar av denna depå, dels att det skulle röra sig om en tjuvgömma dit någon fört värdefulla föremål, stulna från närliggande offerplatser, dels att det skulle röra sig om en samisk offerplats.

Vid 1500- talets mitt nämns den förste nybyggaren i Gråträsk. Han hette Phalax Pedher och han ska ha kommit från Piteå. Platsen var väl lämpad för ett nybygge då här fanns sydsluttande moränmarker, vilket gjorde att frosten inte tog grödorna för tidigt. Sjöarna gav också ett viktigt tillskott i ekonomin i form av fisk. De kringliggande myrmarkerna gav dessutom viktiga slätter- och betesmarker vilket var viktigt då boskapskötseln var en av huvudnäringarna.

Den ökade aktiviteten i Nasafjäll innebar ett uppsving för Gråträsk. För transporter av förnödenheter till gruvarbetarna krävdes att vägar iordningställdes. Silvervägen kom att gå från Piteå via Lillpite, Keupan, Ersträsk och slutligen Gråträsk. Härifrån gick vägen ibland över vattendrag och ibland landvägen upp till Nasafjäll. Gråträsk blev naturligt nog en hållplats efter denna väg. Denna trafik upphörde redan vid 1600- talets mitt när kungen bestämde att en ny väg till Skellefteå skulle brukas för all samfärdsel genom Lappmarken. Ett tecken på byns betydelse under denna tid är uppförandet av kapellet. Detta kapell lämnades dock så småningom att förfalla. På 1930- talet återuppbjuggdes det med den

gamla ruinen som förebild.

Gråträsk hamnade också mitt i gränstvisterna om var lappmarksgränsen skulle gå. Före 1600-talets mitt ansågs byn ligga ovanför lappmarksgränsen. Senare ansågs det att byn hörde till kustlandssidan, då kustböndernas skyldigheter att bygga väg och hålla skjuts sträckte sig ända hit upp. År 1738 bestämdes gränsen väster om byn. Byborna protesterade emot detta, eftersom denna gräns också utgjorde byagränsen. Det innebar nämligen att de inte längre hade rätt till fiske i den fiskrika Pjeskersjön. En tvist utbröt om detta fiske mellan Gråträskborna och samerna, vilket föranledde en omdragning av lappmarksgränsen 1752 rakt genom Pjeskersjön. Detta kan man se idag i gränsen mellan Piteå och Arvidsjaur som här gör en bukt in åt väster.

Vid avvittringen 1803 fanns endast ett fåtal gårdar i byn och dessa låg mitt mellan Vistsjön och Gråträsket. Närmast runt bebyggelsen, ner mot sjöarna fanns odlingsmarken som endast hade utökats något 50 år senare. Fram till laga skiftet 1892- 1893 hade byn expanderat till att omfatta ett 10-tal gårdar och odlingsmarkernas utbredning var i stort desamma som idag.

Gråträsk har sedan dess växt framförallt åt nordost, men under 1940- och 1950-talen kom några villor att byggas även i byns sydvästra del. Under denna period kom även en bensinstation och konsumaffär att byggas mitt i byn.

Kulturmiljön idag

Idag är Gråträsk en liten by med flera välbevarade gårdsgrupper med stora mangårdar, timrade uthus, ladugårdar och rundlogar. Intill sjöstranden finns bodar och båthus och på de välhävda odlingsmarkerna står lador. Andra äldre drag i odlingslandskapet är öppna diken och åkerholmar med odlingsrösen. Byn har sedan 1950- och 1960-talen upplevt en viss stagnation. Trots att religionen inte utövas längre finns än idag respekt för offerplatser och förkristna traditioner. Därför ska offerplatser ses som ett religiöst rum och vid besök ska besökare visa platsen respekt.

Hortlax

Kommun

Piteå

Beskrivning

Hortlax kyrkstad är en av de yngsta i Norrbotten. Kyrkan från 1917 och kyrkstaden är belägna på en höjd mitt i dagens villasamhälle. De nio kyrkstugorna som har en särpräglad nationalromantisk stil är placerade i regelbundna rader.

Motiv för urval

Hortlax är en av länets och landets yngsta kyrkstäder som nyttjas vid stora kyrkhelger ännu idag. Den visar på kyrkstadstraditionens styrka i Norrbotten ännu in på 2000- talet. Kyrkstadens nio stugor är välbevarade och i en nationalromantisk stil som gör dem speciella för länet. Hortlax har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Området är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 57) vilket ger skydd enligt miljöbalken. Kyrkan skyddas av kulturminneslagen. Kyrkstugorna har ett visst skydd i byggnadsplan från 1961 där det anges att endast kyrkstugor får uppföras inom kyrkstuguområdet.

Tillgänglighet

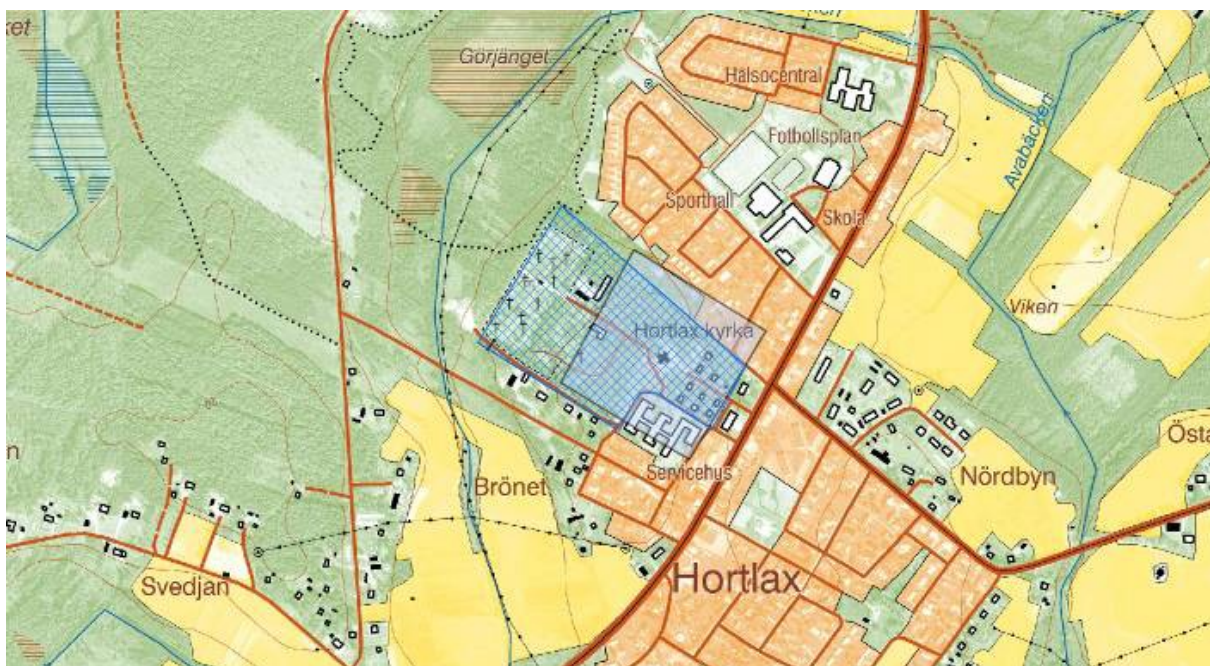
Området är lättillgängligt.

Nyttjande

Referenser

Bergling, R. 1964. Kyrkstäder i Övre Norrland. Kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700- talen. Kungliga skytteanska samfundets handlingar, III. Umeå,
Beskow, H. 1952. Bidrag till studiet av övre Norrlands kyrkor. Kungliga vitterhets, Historie- och antikvitetsakademiens Handlingar, del 79. Stockholm.

Områdets historia

Hortlax har ett medeltida ursprung, kanske ännu äldre, och redan vid 1500- talets mitt var detta en storby med 15 hemman. Fiske och fångst i havet samt lätta, näringsrika jordar var grunden till byns tillväxt. Hortlax fortsatte att växa och 1876 var byn den tredje största i Piteå socken.

Under seklerna hade de första storsocknarna delats, från att ha inneslutit hela älvdalar började man med att avskilja lappmarkssocknarna och därefter stadsförsamlingarna för att till sist dela de mindre landsbygdsförsamlingarna. Den sista delningen blev aktuell när kustlandets befolkning vuxit till och därmed hade ekonomiska möjligheter till självständighet. När så det kungliga brevet 1905 beslutade att Piteå landsförsamling skulle delas blev Hortlax en egen socken. Byn Hortlax, som var den största i den nya socknen, blev centrum. Delningen verkställdes först 1915. En ny sockenkyrka anlades på en höjd dels för att synas vida kring och dels för att ingen odlingsmark förstördes. Kyrkan ritades i nygotisk stil av E. Dahlbäck och invigdes 1917.

Kring de gamla sockenkyrkorna hade en tradition kring ägandet av en kyrkstuga bildats. Där samlades man under de stora kyrkhelgerna och övernattade eftersom avstånden till hemmen ofta var stora. När den nya och mindre socknen bildades ville församlingsborna inte upphöra med kyrkhelgerna. Därför byggdes kyrkstugor i sluttningen intill kyrkan, trots att behovet egentligen hade upphört. Dahlbäck ritade även kyrkstugorna som fick för bygden, främmande detaljer eftersom han inspirerats av sin tid i Dalarna. En nationalromantisk dalastil kom till uttryck i stugorna som hade upp till fyra rum.

Kulturmiljön idag

Idag ligger kyrkan fortfarande monumentalt i samhället eftersom bebyggelsen främst består av villor och inte konkurrerar med kyrkan i höjdlid. De nio kyrkstugorna och kyrkan är välbevarade. Kyrkstugorna nyttjas fortfarande vid storhelger. Kyrkstadstraditionen är trots allt på tillbakagång och detta kan innebära att kyrkstugorna slutar nyttjas och att underhållet av dem minskar.

Infjärdenområdet

Kommun

Piteå

Beskrivning

Området innehåller flera medeltida storbyar. Här finns en hög andel välbevarade gårdsgrupper med kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och till stor del välbevarade bystrukturer. Landskapet präglas av vidsträckta odlingsmarker med ladlandskap. Här finns även lämningar efter fåbodar och efter förhistoriens invånare i form av gravar, skärvstensförekomst och boplatsgropar.

Motiv för urval

Infjärdenområdet har ett av landets största, bevarade ängsladulandskap och innehåller flera drag av den ägostruktur som föregick dagens. En stor mängd kulturhistoriskt värdefull bebyggelse typisk för Piteområdet finns också bevarad. Det är bl.a. Pitegårdarna liksom äldre gårdsgrupperingar. Området har höga kulturhistoriska värden.

Skydd

Fornlämningarna skyddas av kulturminneslagen. I området gäller skogsvårdslagens bestämmelser om hänsyn till kulturmiljövårdens intressen. Delar av området är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 56) vilket ger skydd enligt miljöbalken. För odlingsmarkerna gäller miljöbalkens bestämmelser om miljöhänsyn i jordbruket. I området finns klass I och klass II objekt i bevarandeprogrammet för odlingslandskapets natur- och kulturvärden och klass IV objekt i inventeringen av naturliga fodermarker, nr 18. Kvarnen i Lillpite, vid Hasselgärdet är skyddad i byggnadsplan som kulturreservat för befintlig kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Tillgänglighet

Området är lättillgängligt.

Nyttjande

Referenser

Hembygdsböcker: 1986. Svensbyn del 1- 3, 1985. Delar ur Sjulnäs historia, 1985. Långnäs, 1984. Lillpite i ord och bild. Luleå, Pellijeff, G. 1988. Ortnamnen i Norrbottens län del 11 Piteå kommun. Umeå, Grahn, A. 1981. Anteckningar om Lillpite. Piteå.

Områdets historia

Redan för 4 000 år sedan var detta område bebott av jakt- och fångstfolk som här hade utmärkta jakt- och fiskeområden runt en djup havsvik med fina sandstränder och omgivande, rika skogsmarker. Sälvfångsten var troligen en av huvudnäringarna. Ett fynd av en båtyxa visar på kontakter söderut.

Många av de gravar som finns på höjderna inom området är från denna period. Andra lämningar efter tidiga invånare i området är kokgropar, skärvstenar efter deras eldstäder och s.k. boplatsgropar. De senare kan vara anlagda i sandmark eller klapperstensfält. Vad dessa gropar använts till vet vi inte med säkerhet idag. Troligen var de någon form av förvaringsgropar.

En fast bondebebyggelse finns det inga säkra spår efter förrän in i medeltid. Området hade då goda förutsättningar för fast bondebygd. Här fanns näringsrika jordar som gav goda betes- och slättermarker för den viktiga boskapsskötseln, goda fiskevatten och Lillpiteälven som fungerade som en utmärkt kommunikationsled. Vissa menar att Svensbyn skulle ha haft fast bebyggelse redan på 1200- talet. De större byarna inom området nämns däremot i skriftliga källor först under 1500- talets första hälft. Dessa byar hade redan då från 11 till 24 hemman.

I dessa byar var jordbruket huvudnäring, men bisysslor av olika slag var inte ovanligt. I Svensbyn fanns t.ex. några handelsmän, s.k. birkarlar. En annan vanlig bisyssla var tjärbränningen som säkert förekommit sedan medeltid och som fick sitt första uppsving på 1600- talet då det var Sveriges tredje största exportvara. Troligen har tjärbränningen en lång tradition i området men de tjärdalslämningar som finns kvar idag är av relativt sent datum.

Bystrukturerna skiljer sig något mellan dessa byar. Lillpite är en "utspridd" by med gårdarna belägna långt ifrån varandra längs älven. Detta beror på att älven och bergen gjorde att man bara kunde expandera längs älven när befolkningen växte. Rognäs samlade däremot sin bebyggelse i rad intill ån för att alla skulle få del i de näringsrika sedimentjordarna som fanns där. Svensbyn har sina gårdar spridda då de ligger på mindre moränhöjder och har utnyttjat all odlingsbar mark runt dessa "moränöar". Lite av samma karaktär har även Sjulnäs.

Många äldre gårdsplatser är än idag bebyggda och den ursprungliga bystrukturen kan urskiljas ganska väl i landskapet. Fäbodväsendet har långa traditioner i området. För att få bort djuren från de närliggande markerna fördes de på skogsbete under sommaren och hölls på fäboden tills hösten kom. Svensbyn hade bl.a. en fäbod vid Bodsjön under 1500- och 1600-talen. Denna övergavs och på 1700- talet var den övergiven. Vid Bodsjön togs dock åkermarker och vallodlingar upp av Svensbybönderna. På den gamla fäbodplatsen hade de sina sommarladugårdar fram till laga skiftet 1886- 1897.

Befolkningen ökade under årens lopp och med detta odlingsmarkerna, men också hemmansklyvningarna. För att råda bot på detta genomfördes storskiftet vid 1800- talets början. Som följd av skiftet flyttades en del gårdar ut från tidigare lägen till byns utkanter, vilket medförde att de tidigare byakärnorna glesades ut något. Ett exempel på en by som tillkom på detta sätt är Bodsjön.

Några från Svensbyn flyttade ut till sina gamla sommarladugårdsplatser.

Kulturmiljön idag

Inom området finns exempel på moderna, storskaliga jordbruksmarker såväl som de äldre med diken, åkerholmar och lador. En viss inflyttning sker i området som förtätas av villabebyggelse. Trots alla de förändringar som denna bygd genomgått under århundradena är detta fortfarande en rik jordbruksbygd där många av de äldsta dragen i byarnas strukturer och odlingsmarker finns kvar. En stor del välbevarad bebyggelse finns också kvar inom området som norrbottensgårdar, stora s.k. Pitegårdar, bagarstugor, rundlogar, stenladugårdar, härbren och bodar.

Jävre

Kommun

Piteå

Beskrivning

Fornlämningsområdet söder om Jävre by domineras av de många rösen och stensättningar från brons- och järnåldern som finns här. Övriga fornlämningar inom området är boplatsgropar, skärvstensförekomster och andra boplatslämningar.

Motiv för urval

I området finns länets största gravfältsområde av denna typ och boplatmaterial har hittats i anslutning till dessa. Området är lättillgängligt och fornlämningarna är välbevarade, tydliga och har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Området är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 65) vilket ger skydd enligt miljöbalken. Fornlämningarna skyddas av kulturminneslagen.
I området gäller skogsvårdslagens bestämmelser om hänsyn till kulturmiljövårdens intressen. Avgränsning för riksintresse bör ses över.

Tillgänglighet

Lättillgängligt område och är en av länets fornvårdsmiljöer (nr 54).

Nyttjande

Fornvårdsområdet nyttjas som besöksmål.

Referenser

Arbman, H. 1933. Järefyndet, ett bidrag till kuströsenas datering. Norrbotten 1932-33. Luleå, Hjolman, B. 1965. Arkeologstigen i Jävre. Luleå, 1982. Jefvreby historia. Uppsala, Lundholm, K. 1989. Norrbotten 6000 år. Om arkeologi och äldsta historien eller från istid till Gustav Vasa. Luleå, Broadbent, N. 1982. Den förhistoriska utvecklingen under 7 000 år. Skeleftebygdens historia, del 3. Uppsala.

Områdets historia

För omkring 3 500 år sedan bodde vid denna kust, människor för vilka sälfångst, fiske och jakt var de viktigaste näringarna. Då var bergen inom området höga, kala uddar ut i havet. De som levde här då hade långväga kontakter både öster- och söderut. Kanske var det från sydliga kontakter de fick impulser att börja anlägga rösen på monumentala lägen i terrängen?

Idag finns dessa rösen längs hela Norrlandskusten och i Norrbotten är Hortlax en socken med ovanligt många gravar av denna typ. Trots att två rösen har blivit undersökta inom detta område har det inte gått att få några säkra dateringar på dem. Läget i terrängen och deras utseende gör att rösen troligen är från bronsåldern (1500- 500 f.Kr.) och stensättningarna dateras till järnåldern (500 f.Kr.- 1050 e.Kr.). Både boplatmaterial och boplatsgrop kan höra till någon av dessa perioder, vilken kan endast avgöras med arkeologisk undersökning.

I närheten av detta område hittades i en stensättning ett smycke av brons, det s.k. Jävresmycket. Denna typ av smycke förekommer i Sydryssland och Sibirien och dateras där till 500- tal. Labyrinten som finns på Högerberget är troligen från betydligt senare tid, men vem som anlagt den och varför vet vi idag ingenting om. Labyrinterna i skärgården kan höra ihop med det medeltida fisket och att de kan ha använts i magiska syften, kanske för att få god fiskelycka.

Kulturmiljön idag

Området ligger intill E4:an och här går en s.k. arkeologistig. Fornlämningarna ligger i ett kuperat landskap med myrmarker och små sjöar mellan branta berg. Vissa av dessa fornlämningar är mycket känsliga och skogsbruket kan vara förödande för dem om det inte sköts med varsamhet.

Mellanboda

Kommun Piteå

Beskrivning Mellanboda är ett kolonat område från 1921 som idag består av sju välbevarade kolonatstugor varav sex bebos året om. Myrodlingarna håller på att växa igen.

Motiv för urval Kolonaten var en vanlig företeelse under 1900- talets första hälft men idag finns endast några få, välbevarade, kolonat kvar i länet. Mellanboda är ett av dessa och dess läge visar tydligt att odlingsmöjligheterna inte var bestämmande för lokaliseringen. Miljön har därför höga kulturhistoriska värden.

Skydd Saknas.

Tillgänglighet Området är lättillgängligt.

Nyttjande Fornvårdsområdet nyttjas som besöksmål.

Referenser Olofsson, M. 1989. Mellanboda. Pitebygdens fornminnesförenings årsbok 1989. Piteå, Bergström S O. 1981. Kronotorparna. Tornedalica 32. Luleå.

Områdets historia

Bakgrunden till anläggande av kronatorpen var att staten ville ha bofast arbetskraft för skogsbruket på kronans mark. Egendomslösa fick, på statens mark, anlägga torp och ta upp ett mindre jordbruk. Jordbruket fick de ta upp eftersom skogsbruket i äldre tid inte kunde hålla en arbetsstyrka med arbete året om. Byggnaderna byggdes enligt statliga normer och bekostades delvis av staten.

Staten hade äganderätten till både byggnader och mark och kronatorparen fick betala arrende för nyttjandet. Arbetsplikten för kronatorparen avskaffades 1904 men arrendet måste även i fortsättningen betalas.

Planer på ett mer intensivt skogsbruk gjorde att behovet av arbetskraft förväntades öka. Staten ville då anlägga hela kolonistbyar med 10- 20 kolonat. Dessa förlades till områden där stora skogsavverkningar skulle ske och hänsyn till behovet av goda odlingsmarker togs inte. Kolonaten hade sällan mer än fem hektar odlingsmark så för att få mera mark torrlades och utdikades närliggande myrmarker.

Kolonaten i Mellanboda började anläggas 1921. Kolonisterna hänvisades till flacka moränmarker intill stora myrmarker, där förutsättningarna för odling var dåliga. Trots detta upptogs och odlades stora ytor av de omkringliggande myrarna för att kolonisterna skulle klara försörjningen när skogsarbetet tröt. Totalt togs 23 kolonat upp och 11 av dessa tilldelades 15 hektar skogsmark, 12 hektar odlingsbar torvmark och tre hektar odlingsbar fastmark. De 12 mindre kolonaten fick endast tre hektar skogsmark, fyra hektar odlingsbar torvmark och en hektar odlingsbar fastmark. Familjerna var stora och 1924 byggdes en skola för byns barn.

Med förbättrade kommunikationer blev behoven av kolonat mindre vilket gjorde att dessa började avvecklas under 1950- talet och de kolonat som finns kvar idag är friköpta.

Kulturmiljön idag

Idag finns i Mellanboda sju friköpta kolonat där sex bebos året om och ett är fritidshus. Bebyggelsen är välbevarad med endast små ombyggnader, men myrodlingarna håller däremot på att växa igen, med ett undantag där får håller markerna öppna. Trots igenväxning framträder myrodlingarna fortfarande tydligt.

Norrfjärden

Kommun Piteå

Beskrivning Norrfjärdens kyrkby är en av landets yngsta då den uppfördes omkring 1915. Kyrkstugorna har två våningar och är regelbundet placerade i rader.

Motiv för urval Norrfjärdens kyrkby är ett välbevarat exempel på en av de senast tillblivna kyrkbyarna i länet och därmed en av de yngsta i landet som fortfarande används på ursprungligt sätt. Dessa stugor visar på hur stark kyrkstadstraditionen var och är i Norrbotten ännu in på 2000- talet. Kyrkbyn har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd Kyrkan skyddas av kulturminneslagen och området är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 60) vilket ger skydd enligt miljöbalken. I byggnadsplan från 1955 anges att endast kyrkstugebebyggelse får uppföras inom kyrkstadsområdet.

Tillgänglighet Området är lättillgängligt.

Nyttjande

Referenser Hvarfner, H. 1965. Monumentalt i trä. Om Norrfjärdens brunna kyrka. Norrbotten 1964-65. Luleå, Nordberg, N J. 1922. Norrfjärden, Bergling, R. 1964. Kyrkstäder i övre Norrland. Kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700- talen. Kungliga skytteanska samfundets handlingar, III. Umeå.

Områdets historia

De vidsträckta socknar som fanns i Övre Norrland, som från början omfattade hela älvdalar, har genom århundradena delats i mindre enheter. De första som avskiljdes var lappmarkssocknarna, därefter följt av stadsförsamlingarna och sist de mindre församlingarna på landsbygden. De sistnämnda bröt sig ur när folkmängden och ekonomin så tillät.

I ett kungligt brev 1904 föreskrevs att det ur Piteå landsförsamling skulle brytas ett område som skulle bli egen socken och heta Norrfjärden. En egen socken måste också ha en egen kyrka. Kyrkan ritades av Torben Grut och invigningen skedde redan 1913, trots att sockenutbrytningen inte verkställdes förrän 1915. Intill kyrkan uppfördes också några kyrkstugor, placerade i regelbundna rader och byggda i två våningar. Till dessa överfördes också kyrkstadstraditionen att vid stora kyrkhelger övernatta i stugorna. Denna sed hade uppkommit när socknarna var mycket vidsträckta och man inte kunde åka till och från kyrkan på en dag. Trots att behovet av sådana övernattningsstugor inte fanns i den nybildade socknen var traditionen så stark att man ändå byggde nya kyrkstugor och nyttjade dem vid storhelgerna vilket ägarna av stugorna fortfarande gör.

Den första kyrkan brann ner på 1960- talet och den nuvarande tegelkyrkan, ritad av Göte Lundström, invigdes 1967.

Kulturmiljön idag

Idag är Norrfjärden en mindre tätort men kyrkstugorna intill kyrkan ligger oförändrat kvar och det enda som kan hota dem är att kyrkstadstraditionen håller på att försvinna. Detta gör att nyttjandet av stugorna minskar och då är risken för minskat underhåll stor.

Piteå stad

Kommun

Piteå

Beskrivning

Piteå stad har trots stor tillväxt bevarat delar av den ursprungliga rutnätsplanen från 1600- talet och det kvadratiska torgrummet med slutna hörn är ett av få bevarade i landet. Den äldre bebyggelsen kring detta torg har också högt kulturhistoriskt värde.

Nära kyrkan i Piteå ligger Norrmalm som är en stadsdel med anor från 1700- talets andra hälft. I dessa kvarter bodde hantverkare och fiskare. Denna stadsdel har låga trähus i ett och ett halvt plan och en rutnätsplan som gör att den utmärker sig i förhållande till det omkringliggande, moderna Piteå.

I område kring kyrkan ligger samlat de offentliga byggnader som tillkom under 1800 -talets slut och början på 1900- talet. Även tingshuset från 1950- talet ligger här.

Motiv för urval

I Piteå finns ett av landets tre bevarade 1600- tals torg med slutna hörn kring ett kvadratiskt torgrum. Bebyggelsen runt detta torg är till största delen trähus från 1800- talet och dessa ger stadscentrum karaktären av småskalig trästad vilket inte finns någon annanstans i länet.

Norrmalm har en välbevarad stadsplan av rutnätstyp från 1781 med byggnader med rötter i 1700- talet, som är representativa för en bebyggelsekategori som idag är mycket sällsynt. Norrmalm är unikt i sitt slag i norra Sverige.

I området kring kyrkan finns en rad offentliga byggnader från 1800- talets slut fram till 1950- talet som är representanter för tidstypisk stadsbebyggelse.

Detta sammantaget ger de utpekade områdena i Piteå stad höga kulturhistoriska värden.

Skydd

Piteå torg är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 58) vilket ger skydd enligt miljöbalken. Rådhuset är byggnadsminne vilket ger det skydd enligt kulturminneslagen. Stadsplaneändringar som till viss del tillgodoser kulturmiljövårdens intressen upprättades 1986 och 1987. Detaljplan från 1992 för Norrmalm där kulturmiljövårdens intressen tillgodoses i skyddsbestämmelser.

Tillgänglighet

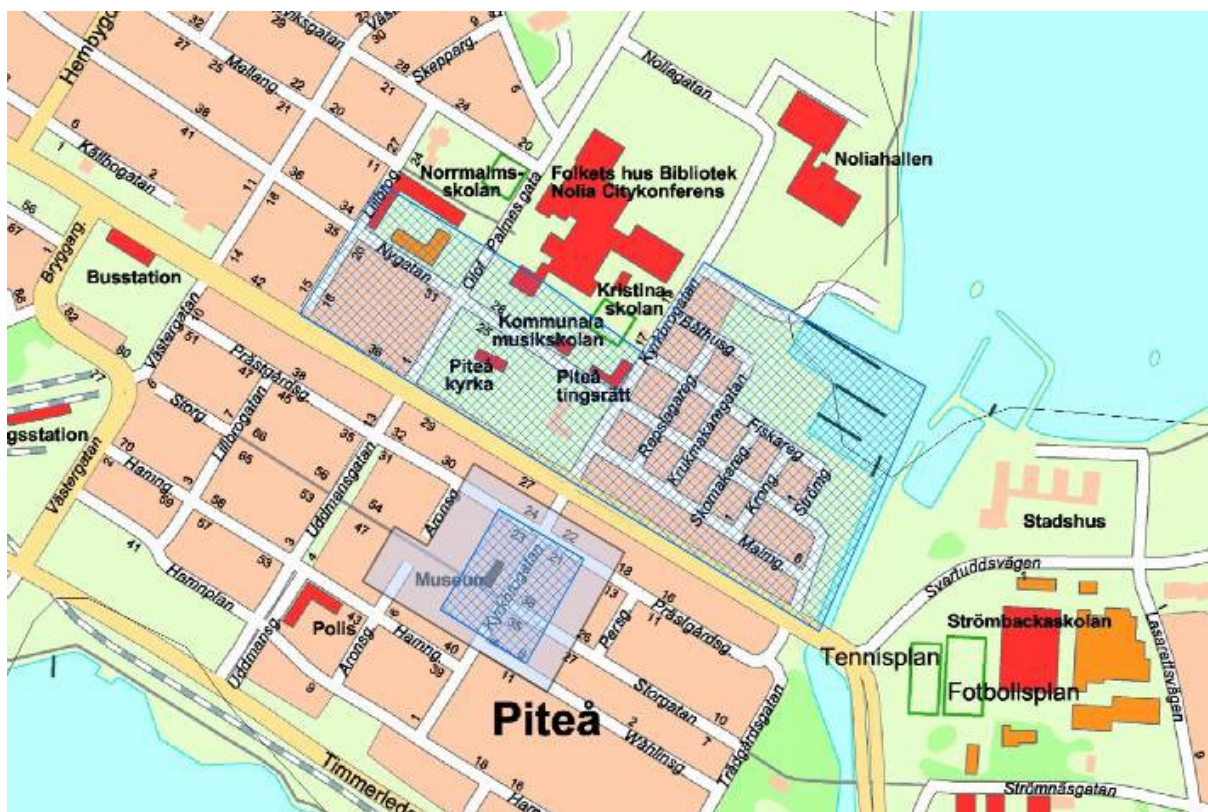
Området är lättillgängligt.

Nyttjande

Piteå museum ligger i stadens f.d. rådhus vid Rådhusorget. Huvudman är Föreningen Piteå museum som driver verksamheten främst med kommunala medel.

Referenser

- Berggren, Å. 1985. Byggnaderna kring Rådhusorget. Pitebygdens fornminnesförenings årsbok 1985. Piteå, Axelson, A W. 1989. Pitebygdens historia. Piteå,
Hammarlund, S. 1952. Två klassicistiska norrbottenstorg. Norrbotten 1952. Luleå, Hedborg, G m fl. 1981. Trähus i norr. Stockholm 1982.
Elmén-Berg, A/Granström, M. 1992. Inventeringsrapport, Normalmalm. Piteå (stencil),
Andrén, E. 1935. Småstadens borgargård. Ett forskningsprojekt i Norrbottens och andra svenska städer. Norrbotten. Luleå,
Steckzén, B. 1921. Minnesskrift till Piteå stads 300-årsjubileum. Uppsala.
Grahm, A. 2001. "Arkitekten Viktor Åström – liv och verk", Piteå museum årsbok, 2001.

Områdets historia

Den nya staden Piteå

År 1666 brann Öjebyns centrala delar ner och för att klara återuppbyggnaden fick de drabbade fem års skattefrihet. I och med branden kom frågan om var den nya staden skulle ligga att bli brännande aktuell, eftersom uppgrundningen gjorde att det gamla läget inte längre var tillfredsställande.

Landshövdingen i Umeå ville att staden skulle återuppbyggas i Kåge och beslut i frågan fattades 1666 enligt landshövdingens rekommendation. Piteåborgarna satte sig emot detta beslut och när deras gamla borgmästare vägrade sätta sig upp mot fattat beslut avsattes han och David Persson Fordell tog hans plats. Det blev beslutat att staden skulle förläggas på Häggholmen. Här fanns en moränhöjd, väl lämpad för bebyggelse, belägen i ett sund som gav skyddad hamnplats. Platsen låg dessutom intill den gamla handelsled som Piteälven utgjorde. Regeringen accepterade detta förslag och röjningsarbetet sattes igång.

Rutnätsplan

Staten ansvarade för att planera 1600- talets städer och dessa kännetecknas av rutnätsplaner. Piteå är en av de äldsta planerade rutnätsstäderna i Norrbotten och det var inte en arkitekt utan en kunglig lantmätare som fastställde stadsplanen. Planmönstret hade han med sig från Stockholm. Istället för att spara ut ett helt kvarter till torg skars hörnen ut på fyra kvarter till ett kvadratisk torgrum med slutna hörn. Detta är en planform som är mycket ovanlig i Skandinavien. Arbetet med planläggningen slutfördes 1668.

Uppbyggnaden av staden

Det gick trögt med inflyttningen och uppbyggandet av staden, inte förrän på 1670- talet påbörjades byggandet av kyrkan och rådhuset. Rådhuset brann 1806 och det nya stod klart på 1830- talet. De flesta byggnaderna runt dagens torg är från 1800- talet, tre är moderna men smälter ändå bra in i miljön.

Piteå stads kyrka

På stadens norra malm byggdes kyrkan på 1680- talet. Under 1600- talets stadsetableringar runt om i landet likväl som utmed norrlandskusten uppfördes de flesta nya kyrkor i trä och med en korsformig plan. De svenska korskyrkorna är alla relativt små vilket Piteå stads kyrka är ett exempel på.

Norrmalm

I likhet med andra städer har området nära kyrkan alltid varit en attraktiv etableringsplats. Inte minst för nya typer av byggnader och verksamheter som genom ett läge intill en etablerad institution som kyrkan kunnat skänkas trovärdighet, legitimitet och status. I den andan planlades stadens första utvidgning 1781 till den norra malmen. Då flyttades badstugorna på Badstuguudden bort för att ge plats åt en ny stadsdel, Norr Malm. Samma år upprättades en stadsplan för området som följde tidens strömningar. Gatorna lades i rutnätsmönster, utan hänsyn till terrängförhållandena på platsen. Varje kvarter innehöll fyra lika stora tomter, strandkvarteret undantaget.

Två år senare hade åtta av tomterna bebyggt och antalet tomter hade utökats med ytterligare tjugo, vilket visar att behovet för ny bebyggelse var stort. I stadsdelen Norrmalm bodde hantverkare och fiskare. Dessa var inte särskilt rika vilket avspeglar sig i bebyggelsens enkelhet. Den består av enkla trähus i ett och ett halvt

plan.

Norrmalm är viktigt genom att det inom området bevarats en mycket hög andel byggnader med rötter ända ned till den första byggnadsperioden och till 1800- talet. Denna stadsdel har aldrig varit utsatt för brand och har därför en kontinuitet i bebyggelsen och i stadsplanen som fortfarande präglas av den första planen från 1781.

Norrmalmstorg

Till området kring kyrkan förlades i slutet av 1800- talet läroverket, tätt följt av sparbanken, prästgården och stadshotellet. Läroverket och hotellet är exempel på byggnader utformade för moderna verksamheter. Läroverket gjorde det möjligt för fler att tillgodogöra sig högre utbildning. Det ökande resandet och societetens behov av representativa lokaler medförde behovet av ett stadshotell. Samtliga byggnader gavs en medveten arkitektonisk utformning i samklang med samtidens arkitekturideal.

Moderna inslag

Vid Norrmalmstorg finns också Piteås tingshus. Det uppfördes 1949- 1951 i en utpräglad modernistisk stil av arkitekten John Åkerlund. Pulpettak, gul tegelfasad, gröna fönstersnickerier, detaljer i koppar och ädelträ gör byggnaden prestigefylld.

Kulturmiljön idag

I det moderna Piteå stad finns alltså kvar delar av den första rutnätsplanen från 1600- talet och Rådhusstorget som omsluts av välbevarade, kulturhistoriskt intressanta byggnader. På senare år har många av de gamla bostadshusen på Norrmalm byggts ut och förändrats. Nygatans inramning av björkalléer har en miljöskapande verkan kring Norrmalmstorg. De stora institutionsbyggnaderna norr om kyrkan inramas av staket. Bebyggelsen är orienterad med huvudfasader vända mot kyrkan. Kyrkogården omgärdas av tidstypiskt 1950- talsstaket.

Rosfors

Kommun

Piteå

Beskrivning

Rosfors bruk anlades av bönder och arbetare 1838. Här tillverkades tackjärn och senare även manufaktur för den lokala marknaden. Bruket drevs fram till 1940. Idag finns endast en rekonstruktion av masugnen, grunder och fundament efter bl.a. hyttan, smedjan, kolhuset och sågen samt den gamla transportvägen och gruvhålen kvar.

Motiv för urval

Rosfors är en välbevarad bruksmiljö och här ingår hela produktionskedjan i järnhanteringen från brytning till färdig produkt. Detta är också ett unikt exempel på småskalig bruksverksamhet i länet. Rosfors bruksmiljö har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Rosfors är ett riksintresse för kulturmiljövården (nr 61) vilket ger skydd enligt miljöbalken. Bruksområdet och gruvområdet skyddas som fornlämningar av kulturminneslagen. Delar av området är naturreservat och skyddas därmed genom miljöbalken. I området gäller skogsvårslagens bestämmelser om hänsyn till kulturmiljövårdens intressen. För odlingsmarken gäller miljöbalkens bestämmelser om miljöhänsyn i jordbruket. Området är klass I objekt i bevarandeprogrammet för odlingslandskapets natur- och kulturvården, nr 7.

Tillgänglighet

Lättillgängligt område med två av länets fornvårdsmiljöer (nr 3 och 59).

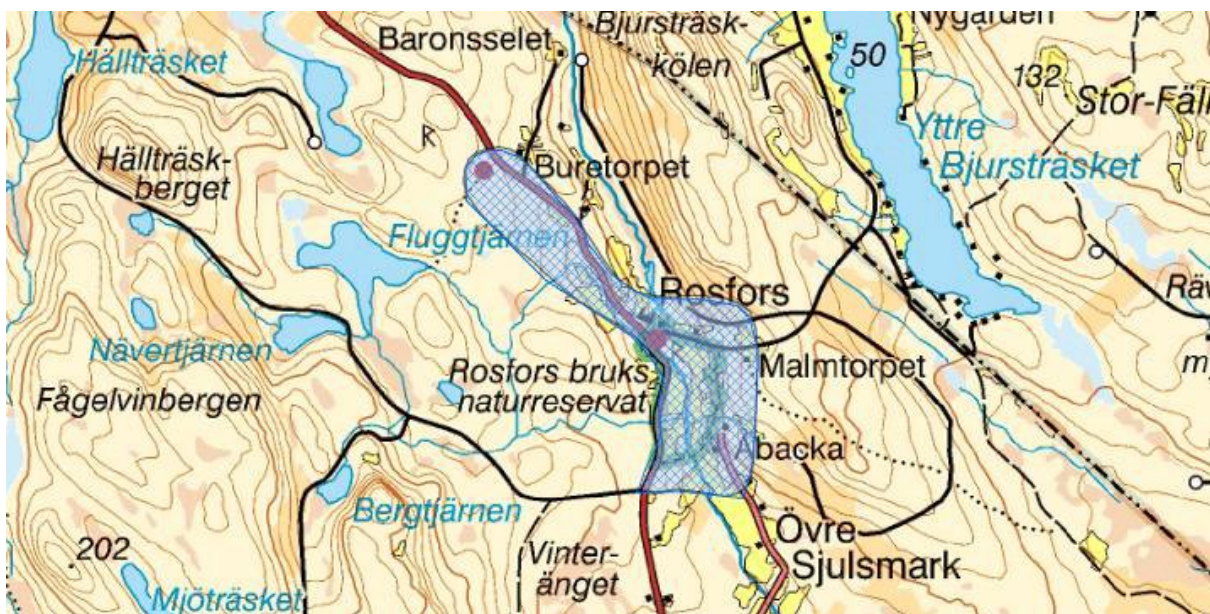
Nyttjande

Rosfors är ett besöksmål.

Referenser

Asplund C J/ Wennerström H. 1913. Ristjälns järnmalmfält i Piteå socken, Norrbottens län. Luleå, Fahlén, J A. 1929. Sagan om Rosfors bruk. Norrland i ord och bild, Axelson A W. 1986. Rosfors bruk. Bothnica 5. Luleå.

Områdets historia

I området fanns järnmalm i berggrunden och denna upptäcktes i början av 1830- talet. Detta ledde till att ett gruvbolag bildades där intressenterna var 15 bönder och arbetare från närliggande byar. Brytningen kom igång rätt snart och ett bruk måste anläggas. Masugn och krossverk anlades 1832 och 1838 vid Rosån, eftersom här fanns kraften till drivandet av anläggningen. Här fanns även goda betesmarker till brukets djur. Här som vid andra bruk anlades även en kvarn och såg så att bruket kunde vara självförsörjande på trävaror och mjöl.

Till en början framställdes bara tackjärn, men så småningom tillkom en spik- och knipphammare, gjuteri och mekanisk verkstad. Vid bruket tillverkades grytor, pannor, järnspisar, trädgårdssoffor m.m. Rosfors avsåg främst att tillgodose närmaknaden med järnvaror. Denna marknad samt brukets ägandeform skiljde det från tidigare, storslagna brukssatsningar i länet.

Den grovbladiga sågen ersattes så småningom av en finbladig såg och ångmaskiner, tröskverk och lokomobiler anskaffades. Under nödåren 1866- 1868 drogs verksamheten ner. En viss produktion fanns emellertid kvar fram till 1875, varefter endast jord- och skogsbruket drevs vidare i Rosfors. Trots det byggdes en ny herrgård upp 1899. Sågverket återuppfördes 1907- 1908. Både sågen och dammen förstördes 1940 vid ett ras och med detta var Rosfors bruks historia definitivt slut.

Kulturmiljön idag

Idag återstår Rosfors herrgård, ekonomibyggnader så som lador grupperade om fyra ute på åkrarna och diverse uthus. Masugnen är återuppbyggd och otaliga grunder och spår i landskapet minner om Rosfors bruksepok. Odlingslandskapet hålls öppet med betande djur och via den gamla transportvägen är det möjligt att komma till gruvhålen och schakten vid Ristjälsgruvan.

Både Rosfors bruk och Ristjälsgruvan är fornvårdsområden.

Sikfors

Kommun

Piteå

Beskrivning

Sikforsområdet är en komplex kulturmiljö med förhistoriska lämningar i form av bl.a. boplatsgropar, kokgropar och fångstgropar, lämningar efter samiska bosättningar, äldre byamiljö med välbevarade gårdsgrupper och öppna odlingsmarker, tjärdalslämningar, fäbodlämning samt en kraftstation från seklets början. Dagens Sikfors har en blandad bebyggelse där den modernare bebyggelsen ligger längs med landsvägen.

Motiv för urval

Inom detta område finns välbevarade fornlämningar och bebyggelse som visar på länets utveckling under flera tusen år, från stenålder fram till länets elektrifiering på 1900- talet. Detta sammantaget ger denna kulturmiljö ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Fornlämningarna inom området skyddas av kulturminneslagen. I området gäller skogsvårdslagens bestämmelser om hänsyn till kulturmiljövårdens intressen. Järnvägsbron är Statligt byggnadsminne och skyddas av kulturminneslagen. I områdesplan från 1982 ges visst skydd åt delar av Sikfors. Området är ett klass II objekt i bevarandeprogrammet för odlingslandskapets natur- och kulturvärden. Piteälven är ett av länets riksintressen för naturvården (nr 5), vilket ger ett visst skydd enligt miljöbalken. Från 2010 är Sikfors gamla kraftstation byggnadsminne, vilket ger skydd enligt kulturminneslagen.

Tillgänglighet

Lättillgängligt område med två av länets fornvårdsmiljöer (nr 3 och 59).

Nyttjande

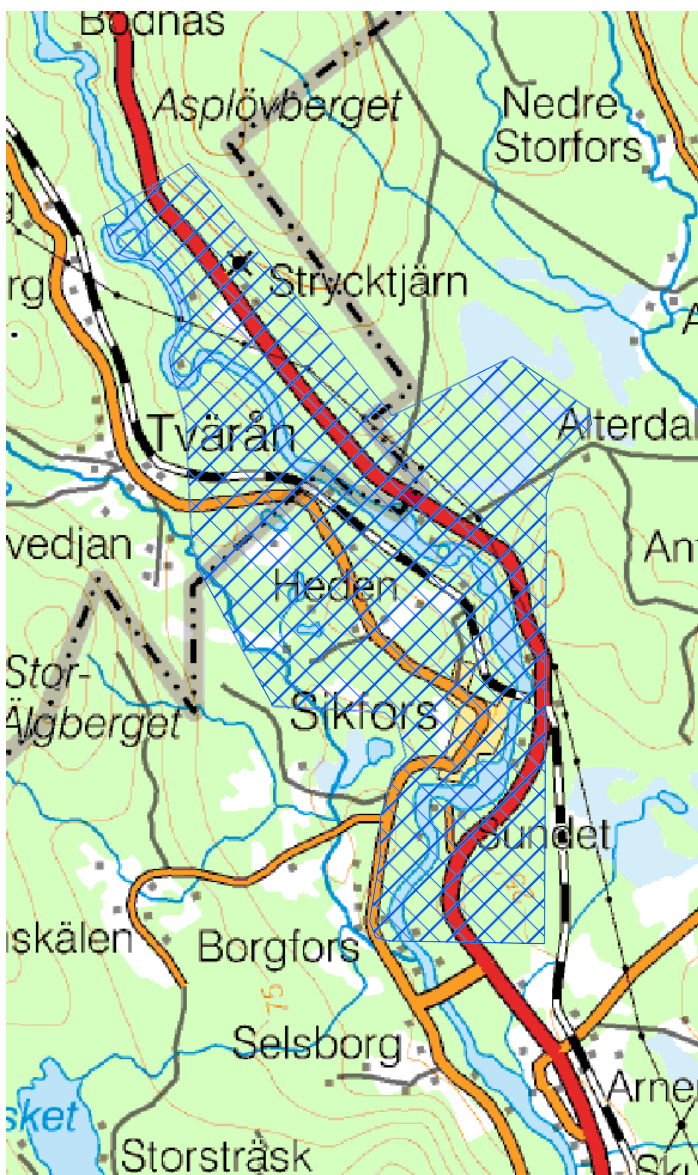
Referenser

Stoor C/Wästerby, R. 1989. Sikfors kraftstation. Luleå,
G Pellijeff. 1988. Ortnamnen i Norrbottens län del 11, Piteå kommun.
Umeå, 1981. Sikfors by och byakista.

Foto: Piteå kommun, Sara Berg

Områdets historia

För mer än 4 000 år sedan fanns här ett deltalandskap med många öar och halvöar där säl, lax och annan fisk fanns i överflöd. Området var rikt på resurser för de människor som livnärde sig på jakt, fångst, fiske och samlande. Under denna tid fanns kontakter över stora områden, främst österut.

Typiska anläggningar från denna tid är nedgrävda anläggningar som kan vara resterna av bostäder. Det vanligaste materialet för redskapstillverkning var kvarts, även om kvartsit och skiffer började användas. En mängd boplatser finns i området. På boplatserna finns skärvsten, brända ben samt avslag, skrapor och kärnor av kvarts. I området finns också boplatsgropar och kokgropar av obestämd ålder. Kokgroparna kan vara samtida med de äldsta boplatserna i området, dock troligen yngre. Det finns flera förslag till vad dessa kokgropar användes till bl.a. att de kan ha använts för att koka eller torka kött eller för utvinning av tran från säl.

Boplatsgroparna har troligen använts för förvaring. Allteftersom landet höjde sig flyttade bosättningarna till lägre nivåer över havet, nära vattnet och näringarna kom att ändras i området allteftersom markförhållandena ändrades. Fisket och jakten fortsatte dock att vara viktiga delar i ekonomin. Att döma av den stora mängden fångstgropar som finns här kom fångsten av älg och ren att spela en stor roll. Ingen av dessa fångstgropar är daterade. Fångstmetoden har dock använts från stenålder och fram till 1864 när den förbjöds. Många av fångstgroparna i Siktors är mycket djupa, vilket tyder på att de är av yngre datum, kanske från 1600- eller 1700- tal.

Härdar av samisk typ visar att även samerna nyttjat området under långa tider. Markerna är utmärkta vinterbetesland och även för samerna var det goda fisket en viktig faktor vid valet av vistsplats.

Här finns närmast älven, flacka, lättarbetade jordar, självgödslade av älvens översvämningar och utmärkta fiskeplatser, alla viktiga faktorer för etablering av en fast jordbruksbefolkning. Den viktigaste faktorn var ändå det goda fisket. När den fasta jordbruksetableringen i området skedde vet vi inte med säkerhet. I 1539 års jordebok nämns byn som då hade åtta hemman. Dessa låg närmast forsen, på Udden. Byn var vid denna tid relativt stor vilket tyder på att jordbruk och boskapsskötsel redan då måste ha haft en relativt lång tradition.

Fäboddrift började användas tidigt här vilket lämningar efter en 1600- tals fäbod visar.

Jordbruket expanderade och fisket fortsatte att ha en framträdande roll i försörjningen. Under 1700- talet kom skogen och dess resurser att få en allt större betydelse. Tjärbränningen var en viktig binäring vilket flera tjärdalslämningar vittnar om. 1700- talet är också den period när själva timret kom att få en ökad efterfrågan. I länet fanns vid 1700- talets mitt 125 sågar och 1772 startade sågen i det närbelägna Borgfors. Denna drevs fram till 1880- talet då konkurrensen med ångsågarna vid kusten blev för svår. Idag finns endast grunder av sågen kvar samt en mindre timrad stuga.

Nästa stora bransch som utvecklades i länet var vattenkraftverken. Flera större och mindre kraftstationer växte upp i länet under 1900- talets början. Sikfors kraftstation var tillsammans med Porjus de första större elproducenterna i länet. Platsen valdes för att älven här var smal och strömmen strid och alltså lämplig för dammbygge. Stationen byggdes upp mellan 1911 och 1912 av Sikfors Kraft AB för att i första hand förse massafabriken i Karlshäll med el.

Men även Luleå järnverk, LKAB och delar av Luleå stad försågs med el härifrån.

Bygget av kraftstationen innebar en högkonjunktur för Sikfors by med många inflyttande och öppnande av kaféer och affärer. Entreprenör för bygget var Kreuger och Toll. Ekonomin för kraftbolaget var dålig och när Kreuger fick aktiemajoritet 1914 väckte det både hopp och oro i bygden. Byamännen oroade sig för att eltaxan skulle gå upp för deras mejeri, men Piteå och Älvsbyn hoppades på att företaget skulle expandera och bygga kraftledningarna även dit. Efter Kreugerkraschen 1931 såldes kraftbolaget till Munksund AB och efter många ägarbyten är idag Vattenfall ägare.

Kulturmiljön idag

Idag är Sikfors en by med blandad bebyggelse där den nyare samlar sig längs landsvägen och de äldre gårdarna ligger på en flack avsats närmast älven. Få ägnar sig åt jordbruk och endast små odlingsytor brukas fortfarande.

Mitt emot byn, på andra sidan älven ligger den välbevarade kraftstationen som under en period på 1980- talet var rivningshotad men som fortfarande står kvar och är restaurerad. Kvar är också den provisoriska bro som byggdes samtidigt med kraftstationen.

Sjulsmark

Kommun

Piteå

Beskrivning

Sjulsmark etablerades under medeltiden och dess östra del är mycket välbevarad vad gäller bebyggelsen och dess läge i terrängen. Bebyggelsen består av norrbottensgårdar, ladugårdar, timrade uthus och bodar. Vissa av dessa byggnader är från 1700- talet och i området finns också äldre bebyggelselämningar. På de hävdade odlingsmarkerna finns lador, öppna diken och enstaka åkerholmar.

Motiv för urval

Sjulsmark är en typisk jordbruksby för denna del av länet. Byn har en ovanligt välbevarad bystruktur där bebyggelsen, med några få undantag, ligger på ursprungliga lägen och där bebyggelse och gårdsstrukturer är välbevarade. Odlingarna i sydsluttning och på de sankare partierna nedanför är hävdade och också de har äldre drag kvar. Detta sammantaget ger kulturmiljön ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Området är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 62) vilket ger skydd enligt miljöbalken. Bebyggelselämningarna är fornlämningar som skyddas av kulturminneslagen. För odlingsmarken gäller miljöbalkens bestämmelser om miljöhänsyn i jordbruket. Området är ett klass I objekt i bevarandeprogrammet för odlingslandskapets natur- och kulturvården och klass II och III i inventeringen av naturliga fodermarker, nr 5, 11 och 13.

Tillgänglighet

Lättillgängligt område.

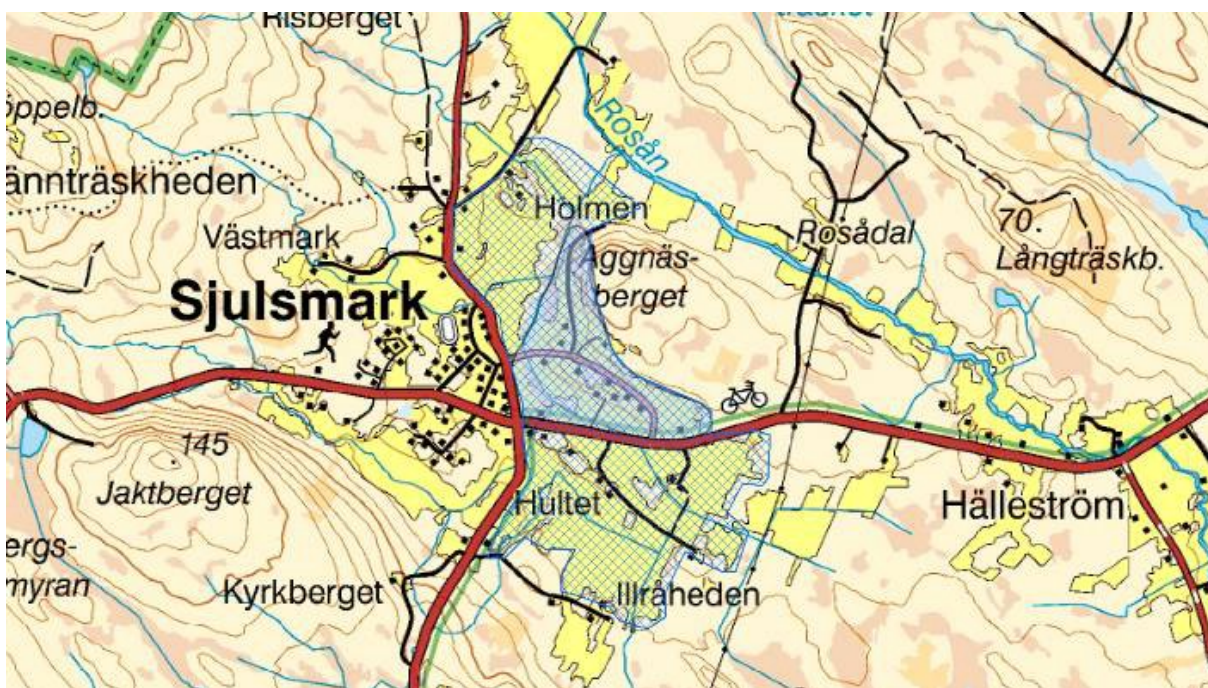
Nyttjande

Referenser

Sjulsmarks historia, 1983.

Foto: Piteå kommun, Sara Berg

Områdets historia

Sjulsmarks by etablerades under medeltiden och platsen var väl lämpad för jordbruksbebyggelse. Här fanns nämligen en södervänd lid som minskade frostrisken för grödorna och myrmarker som gav både betes- och slåttermarker för den viktiga boskapsskötseln.

År 1543 nämns byn för första gången i skriftliga källor och då fanns i byn fyra hemman. Dessa var belägna på Aggnäsbergets sydvästsida med odlingarna i sluttning ner mot myrmarkerna. På berget finns lämningar efter någon av de tidiga gårdarna i byn i form av husgrunder, med och utan spismursrest, och röjda ytor. Byn växte ganska långsamt för att 1783 ha åtta gårdar. Avvittringen skedde 1787 och storskiftet 1795- 1796. Storskiftet innebar inga stora förändringar för byn. Laga skiftet, 1876- 1879, däremot gjorde att åtminstone två av bönderna i byn blev tvungna att flytta upp sina gårdar närmare berget.

En viktig binäring för byborna i Sjulsmark var salpetersjudningen. Denna syssla var vanlig här från 1600- talets mitt till 1860- talets slut. Nästan varje gård hade en salpeterlada. Idag finns endast en bevarad och används som vedbod. Bönder och arbetare från bl.a. denna by var också med att starta Rosfors Grufve Bolag 1830.

Med tiden hade odlingsmarken kommit att läggas på de flackare och sankare partierna nedanför berget. Dessa marker var frostkänsliga och detta gjorde att byn drabbades rätt hårt under de stora nödåren 1867 och 1876- 1879, då det blev ovanligt kalla och dåliga vårar. För att råda bot på sankta odlingsmarker och en tilltagande försumpning av dessa utfördes ett stort dikningsföretag i byn åren 1902- 1909. Dikningarna måste dock förbättras två gånger till för att resultatet skulle bli helt tillfredsställande.

Sjulsmark har fått sin största tillväxt efter 1950 då en stor inflyttning till byn påbörjades. Detta har dock inte inneburit fler jordbruk, eftersom de nyinflyttade haft sin utkomst på annan ort.

Kulturmiljön idag

Byn består idag av en blandad bebyggelse där den äldsta bydelen, i områdets östra del, är välbevarad både vad gäller bebyggelsens läge i terrängen, enskilda byggnader, gårdsstrukturer och odlingslandskap. Här finns norrbottensgårdar, ladugårdar timrade uthus och bodar och på odlingsmarken lador, åkerholmar och öppna diken. I bebyggelsen kan man avläsa hur byn växt alltmer åt väster med den moderna villabebyggelsen längst i väst.

Stenskär

Kommun

Piteå

Beskrivning

Stenskär är en ö i Piteå skärgård med lämningar efter äldre tiders fiskare i form av en tomtning, gistgårdsrösen, labyrinter och kompassrosor lagda i sten. Inget åretruntboende finns på ön men på dess sydvästsida är ett litet fiskeläge med ett tiotal stugor.

Motiv för urval

Norrbottnens skärgård har kallats världens labyrintrikaste skärgård och på Stenskär finns en ovanligt hög koncentration av denna fornlämningstyp. Detta ger Stenskär ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Fornlämningarna skyddas enligt kulturminneslagen. Stenskär är naturreservat och skyddas därmed av miljöbalken. Stenskär ingår i Natura 2000.

Tillgänglighet

Området kan nås med båt.

Nyttjande

Referenser

Kraft, J. 1982. Aldrig vilse i en labyrint. Norrbotten 1980-81. Luleå, Klang, L et al. 1991. Fornlämningar i skärgård-några resultat av riksantikvarieämbetets arkeologiska dokumentation i övre Norrland 1988 och i Norrbottens skärgård 1984-89. Arkeologi i Sverige. nr 1. Ny följd. Stockholm.

Foto: Piteå kommun, Sara Berg

Områdets historia

Stenskär är en svagt ryggrad, öppen ö med klapperstensfält och sandstränder, som sedan medeltiden haft skyddade hamnlägen och legat nära fastlandet. När denna ö först började nyttjas av fiskare vet vi inte säkert. Det var möjligt redan under medeltiden och kanske är tomtningen och gistgården på ön från 1500- talet. Det är ovanligt att, som här, en gistgård ligger intill en tomtning och inte hör ihop med en hel fiskelägestomt. Endast några få sådana exempel finns i länet. Fiskarna på Stenskär fiskade troligen strömming under vår och/eller höst.

På denna ö finns en ovanligt hög koncentration av labrynter. Det anses att sådana har traditioner sedan medeltid och att fiskare anlagt dem i magiskt syfte. Dessa labrynter är dock betydligt yngre och anlagda under 1800- talet. Förutom labrynter har man även lagt kompassrosor.

Kulturmiljön idag

Dagens lilla fiskeläge, bestående av ett tiotal stugor, beläget på öns sydvästsida, används bara för fritidsändamål, liksom de flesta andra fiskelägena i Norrbottens skärgård.

Storrebben - Svarthällan

Kommun

Piteå

Beskrivning

Storrebben är Piteå skärgårds högsta ö vilket innebär att det är den tidigast nyttjade av fiskare och fångstmän i området. På ön finns stora mängder av tomtningar, labyrinter, gamla vattenståndsmärken, rösen och ett fiskeläge.

Motiv för urval

Området har nyttjats kontinuerligt av fiskare och fångstmän sedan 500- talet. Lämningarna i form av tomtningar belägna på de gamla strandvallarna och i klapperstensfälten, medeltida labyrinter samt det moderna fiskeläget gör öns historia mycket tydlig. Området är välbevarat och har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Området är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 66) vilket ger skydd enligt miljöbalken. Fornlämningarna skyddas av kulturminneslagen. Ön ingår i ett naturreservat och skyddas därmed av miljöbalken.
Ingår i Natura 2000.

Tillgänglighet

Kulturmiljön är relativt svårtillgänglig men kan nås med båt. Inom området finns en av länets fornvårdsmiljöer (nr 46). Stor-Räbben är den mest besökta ön i naturreservatet och här finns en del anläggningar för friluftslivet.

Nyttjande

Besöksmål, byggnader i privat ägo.

Referenser

Varenius, C. 1965. Storrebben 1500 år av säsongsbosättning i Piteå skärgård. Norrbotten 1964-65. Luleå, Varenius, C. 1982. Labyrinterna på Stor-Rebben. Norrbotten 1980-81. Luleå, Broadbent, N. 1988b. En kort presentation av arkeologiska utgrävningar på Stor-Rebben 1987. Pitebygdens Fornminnesförenings årsbok 1988. Piteå, Lindström, I/Olofsson L. 1990. Fiskelägen och tomtningar i västra bottenvikens skärgård C- uppsats i arkeologi vid Arkeologiska institutionen, Umeå universitet. Umeå, Nilsson, A-C. 1989. Tomtningar från yngre järnålder utmed övre Norrlands kust. C- uppsats i arkeologi vid Arkeologiska institutionen, Umeå universitet. Umeå.

Områdets historia

Storrebben är Piteå skärgårds högsta ö och har därmed sannolikt skärgårdens äldsta historia. Öns läge i den yttersta skärgården gjorde att den lämpade sig väl för säljakt på vårvintern. Redan under 500- talet började också ön att nyttjas av säljägare som vistades här säsongvis i enkla bostäder som låg i klapperstensfälten. Idag finns endast runda, kvadratiska och rektangulära "grunder" av klappersten kvar av dessa och de ligger i grupper från öns högsta punkt och ner mot 7 m ö h. Det syns tydligt hur de som nyttjat ön flyttat sina bostäder allt eftersom landhöjningen fortskridit. Så småningom kom fisket att få en allt större betydelse och säljakten att avta på ön. Landhöjningen gav nytt land och naturliga hamnplatser bildades.

På 1300- talet när Piteåområdet koloniserades kom inte Storrebben att tillhöra kustsocknen, vilket var det vanliga, utan blev en allmänning. Ön övergick så småningom till kronoegendom som Piteå stad fick tillåtelse att nyttja som fiskeplats. De labyrinter som registrerats på ön vet man lite om både syftet med dem och deras ålder. Troligen är de av medeltida ursprung och kanske användes de i något magiskt syfte, för att få god fiskelycka. På Storrebben finns också några odaterade rösen. Från 500- talet och fram till modern tid har alltså denna ö nyttjats av fiskare och fångstmän.

Storrebben nyttjades också för vetenskapliga studier vilket vattenståndsmärkena vittnar om. Här finns vattenmärken från bl.a. 1750, 1851 och 1884. Troligen var det regementspastor Unaeus som påbörjade denna serie då den successiva vattenminskningen diskuterades i de lärda kretsarna vid denna tid.

Kulturmiljön idag

På Storrebben finns idag omkring 15 rödmålade stugor med tillhörande båt- och gethus, en gammal fyrbåk och en fiskehamn. På Svart-hällan finns ytterligare sju fiskestugor. Dessa fiskelägen används inte längre av yrkesfiskare utan de har övergått till att bli fritidshus.

Strömnäs

Kommun

Piteå

Beskrivning

Strömnäs by är en relativt ung by från 1800- talets mitt med en utpräglad småbrukarkaraktär. I byn finns fem till tio välbevarade gårdar från 1920- talet och runt bebyggelsen är småbrutna, kuperade odlingsmarker.

Motiv för urval

Strömnäs är en by med utpräglad småbrukarkaraktär som är välbevarad både vad gäller bebyggelse och odlingslandskap. Byar med så mycket av sin ursprungliga prägel kvar är ovanliga i länet idag. Byn är ett gott exempel på de många byar som tillkom under 1800- talet på grund av den ökande folkmängden i de gamla kustbyarna och som tillväxte i och med skogsbrukets expansion. Strömnäs har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

För odlingsmarkerna gäller miljöbalkens bestämmelser om miljöhänsyn i jordbruket. Området är uttaget som klass I objekt i bevarandeprogrammet för odlingslandskapets natur- och kulturvärden och är ett klass II objekt i inventeringen av naturliga fodermarker, nr 8.

Tillgänglighet

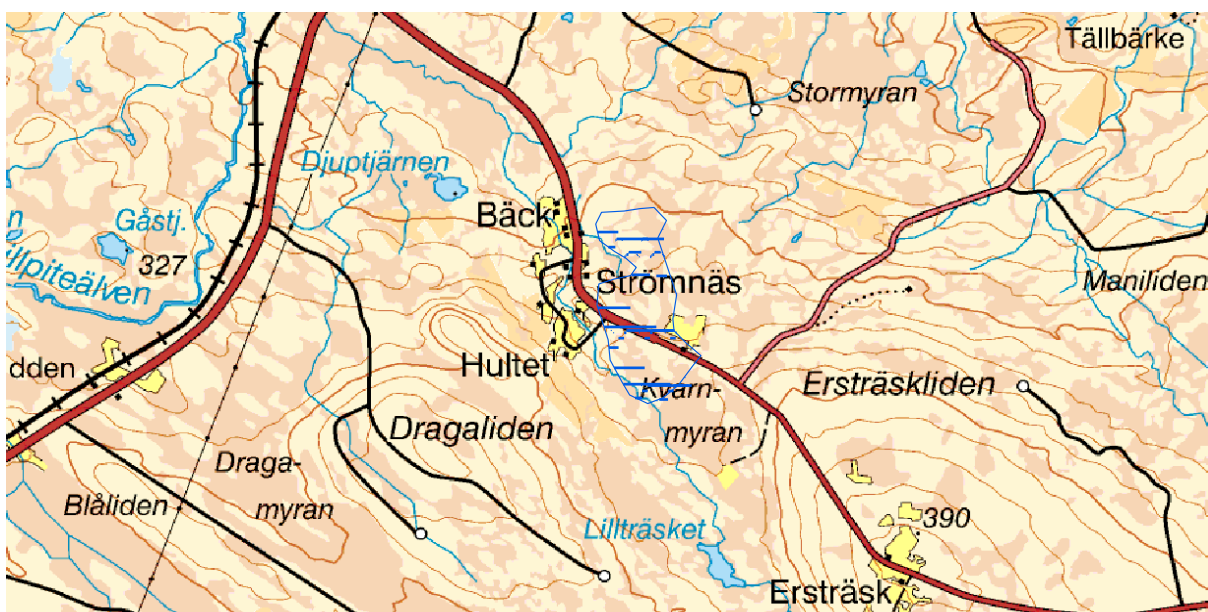
Området är lättillgängligt.

Nyttjande

Referenser

Pellieff, G. 1988. Ortnamnen i Norrbottens län del 11 Piteå kommun. Umeå.

Områdets historia

Nybyggarverksamheten i inlandet kom inte igång på allvar förrän på 1800-talet och en bidragande orsak till detta var befolkningsökningen i kustlandet under 1700- och 1800-talen. Byamännen började också att hävda äganderätt, inte bara till odlingsmarken utan även till de skogsmarker som nyttjats av byarna. Skiftena och avvittringen försvårade även de upptagandet av nya gårdar i de gamla kustbyarna och man tvingades mer eller mindre att ta upp nybyggen i inlandet. För att få skattefrihet krävdes det att man hade odlingar så det gällde att lägga gården i så frostskyddade lägen som möjligt. Grödorna var korn och potatis.

Strömnäs upptogs 1847 och beviljades 36 frihetsår. Här var småkuperad moränmark som omgavs av myrmarker och intill rann en bäck. På myrmarkerna kunde nybyggaren få hö till djuren och på sluttningarna togs odlingsmarker upp. År 1880 fanns fortfarande bara en brukningsdel på nybygget. Den största tillväxtperioden hade Strömnäs under 1900-talets början vilket till stor del berodde på att skogsbruket hade ökat och skogsarbetare flyttade till skogsområdena, där arbete fanns.

Kulturmiljön idag

Byn har ännu idag kvar sin prägel av småbrukarby med ett tiotal välbevarade gårdar från 1920-talet med små ladugårdsbyggnader och bodar och där bostadshusen har brutet tak och trapphus. Odlingsmarkerna har många äldre drag bevarade. De är småskaliga med ängslyckor med lador och små lövdungar, små åkertegar, stenbundna betesmarker och markerna delas av öppna diken. Bebyggelsen i övrigt är främst från 1900-talets mitt.

Torrbergstjärn

Kommun Piteå

Beskrivning Runt Torrbergstjärnen finns ett 20- tal samiska härdar och en stensättning. Området ligger i skogsmark och runt tjärnen går en stig, vid vilken det finns vindskydd och någon enstaka stuga.

Motiv för urval Vid Torrbergstjärnen finns en koncentration av samiska härdar nära kusten som hör till ovanligheterna. De kan kanske kopplas till historiska källor som omtalar en Lappmarknad i Lillpite på 1600- talet. Detta ger härdområdet runt Torrbergstjärnen ett högt kulturhistoriskt värde.

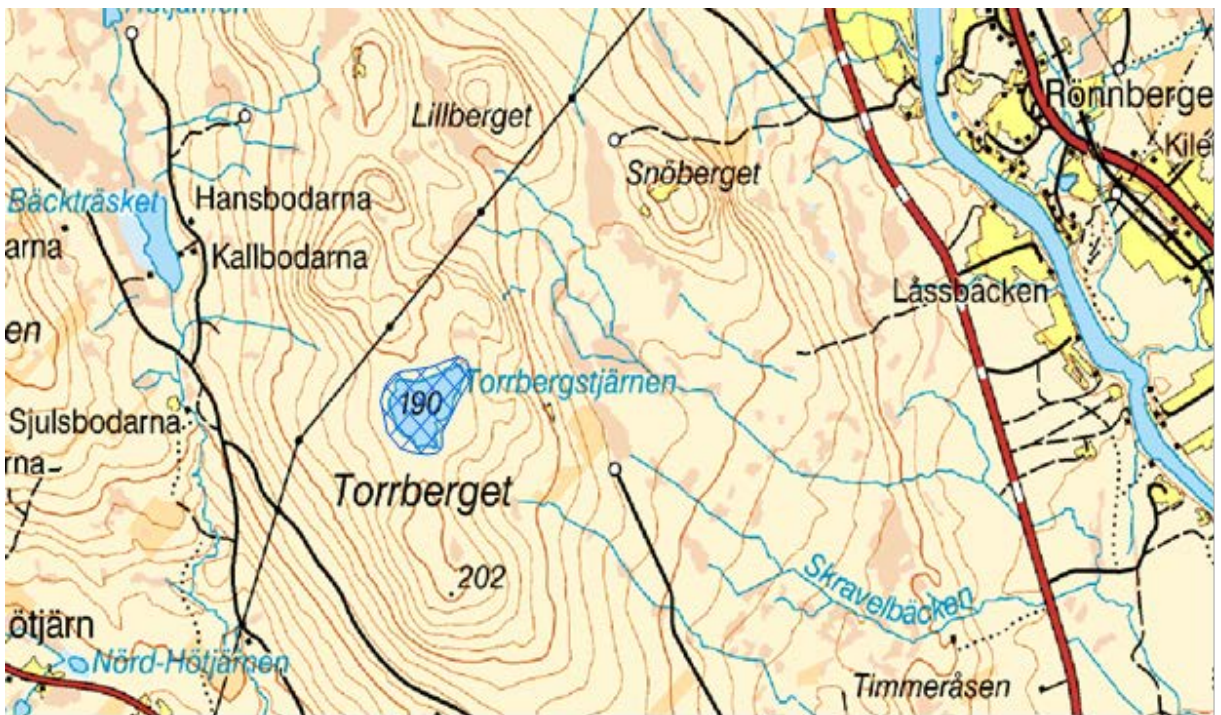
Skydd Fornlämningarna skyddas av kulturminneslagen och i området gäller skogsvårdslagens bestämmelser om hänsyn till kulturmiljövårdens intressen. Kulturmiljön ligger i ett naturreservat vilket ger ett skydd enligt miljöbalken.

Tillgänglighet Lättillgängligt. Området är en av länets fornvårdsmiljöer (nr 51).

Nyttjande Området nyttjas för friluftsliv.

Referenser Aronsson, K-Å. 1992. Spåren efter de första tamrenarna. Pitebygdens fornminnesförenings årsbok 1992. Piteå, Gula kartans baksidestext på kartblad Lillpite 24 K:27,
Israelsson, I. Aronsson, K-Å. 2008. Strategi för samiska kulturmiljöer i Norrbottens län. Åjtte, rapport 2008:1.

Områdets historia

Vid Torrbergstjärnen finns en stor mängd samiska härdar som visar på var deras kåtor har stått när de befann sig i kustlandet under vintern. Kanske var de här man bodde under Lappmarknaden i Lillpite. Denna marknad omtalas i källor från 1604 och här möttes både bönder och renskötare från de närbelägna områdena men även långväga besökare för att göra affärer.

Kulturmiljön idag

Idag ligger Torrbergstjärnen i skogsmark och den enda bebyggelsen i området är något fritidshus och vindskydd. Sjön nyttjas för fiske och stigar går runt hela sjön. Fornlämningarna är tydliga och välbevarade.

Öjebyn

Kommun

Piteå

Beskrivning

Öjebyn var föregångaren till Piteå stad. Idag är Öjebyn en tätort med blandad bebyggelse. Det som finns kvar av det gamla Öjebyn är kyrkan, kyrkstugorna, den gamla kustlandsvägens sträckning samt viss äldre, välbevarad bebyggelse i byakärnan.

Motiv för urval

I Öjebyn finns en välbevarad kyrka, kyrkstad, kustlandsvägens ursprungliga sträckning genom kyrkstaden och annan äldre, välbevarad bebyggelse i byakärnan. Detta minner om den centrala roll som Öjebyn en gång spelade i bygden som kyrkligt och merkantilt centrum. Området har ett högt kulturhistoriskt värde.

Skydd

Området är ett av länets riksintressen för kulturmiljövården (nr 59) vilket ger skydd enligt miljöbalken. Kyrkan och centrala Öjebyn som är fast fornlämning skyddas av kulturminneslagen. Stads- och byggnadsplaner som tillgodoser kulturmiljövårdens intressen är upprättade.

Tillgänglighet

Lättillgängligt område.

Nyttjande

Området är besöksmål, byggnader i privat ägo.

Referenser

Bergling, R. 1964. Kyrkstaden i övre Norrland. Skytteanska samfundets handlingar III, Umeå, Cederlund, J. 1951. Öjebyn i centrum. Luleå, Hoppe, G. 1945. Vägarna inom Norrbottens län, Geographica nr 16. Uppsala, Lundholm, K. 1978. Öjebyn förr och nu. Luleå. Wallerström, T. 1995. Norrbotten, Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi 1, Lund Studies in Medieval Archaeology 15-1-2. Stockholm.

Områdets historia

När den gamla kyrk- och handelsplatsen vid Kyrkbyn inte längre gick att segla till med handelsfartyg såg befolkningen det nödvändigt att flytta sin "stad" närmare kusten. Detta gjorde man någon gång vid 1300- talets slut och 1400- talets början. Platsen valdes för den skyddande hamnen som då fanns vid Öjebyn. År 1408 blev Öjebyn kyrkligt centrum i Piteå socken då Norrbottens häradshövding donerade ett markområde här till prästbordsjord. Samma år började man uppföra en stenkyrka på denna plats. Under 1400- och 1500- talen låg en by kring den nya sockenkyrkan. Det fristående kloktornet kan möjligen vara en kastal från denna tid.

År 1539 hade Öjebyn 16 gårdar och bebyggelse fanns då bl.a. i Hamn och Hällan där handelsmän, s.k. birkarlar, ska ha bott. När Piteå fick stadsprivilegier 1621 förlades staden till kyrkplatsen i Öjebyn där det snart uppstod en blandad bebyggelse med borgarnas hus och andra enskilda byggnader samt kyrkstugorna. Genom kyrkstaden gick kustlandsvägen. Kyrkstaden uppstod som en nödvändighet när långväga sockenbor var tvungna att besöka kyrkan vid storhelgerna och behövde övernattningsplats. Traditionen med kyrkhelger blev mycket stark och fortlever i viss mån ännu idag och stugorna är fortfarande i privat ägo.

På 1720- talet härjade ryssarna i området och kyrkstaden brann ner men återuppbyggdes snart med nya stugor men även med gamla stugor som flyttades hit från andra håll. Detta trots att själva staden flyttats till nuvarande Piteå 1666.

Öjebyns näringsliv baserades på jordbruk i kombination med olika binäringar. Bebyggelsen låg glest på höjdlägen antingen i klungor eller som ensamgårdar. Byn förtätades allt eftersom och nya bebyggelseområden tillkom men byns struktur behölls i stora drag. Från 1960- talet och framåt har Öjebyn, den gamla, glesa byn, växt ihop och på den gamla jordbruksmarken har bostads- och industriområden anlagts.

Kulturmiljön idag

Av den gamla staden finns idag kvar kyrkbyn, kyrkan, kustlandsvägens sträckning och en del äldre bebyggelse i byakärnan.

Trots att kyrkstadstraditionen fortfarande lever används stugorna alltmer sällan vilket kan leda till att underhållet av dessa minskar. Detta tillsammans med ett ökat exploateringsstryck på Öjebyns centrum är de största hoten mot denna kulturmiljö.

Länsstyrelsen
Norrbotten